

VÝVOJ A MODERNÍ TRENDY V RADIOTERAPII

MUDR. JANA ZITTERBARTOVÁ

KLINIKA RADIAČNÍ ONKOLOGIE

MASARYKŮV ONKOLOGICKÝ ÚSTAV A LF MU, BRNO

RADIOTERAPIE = LÉČBA IONIZUJÍCÍM ZÁŘENÍM

- Součást komplexní onkologické péče
  - Lékařským oborem od roku 1922
- V ČR je 27 radioterapeutických pracovišť
- 37% všech onkologických pacientů podstupuje léčbu zářením
(v USA 50% léčených pacientů)
  - Ročně k RT zhruba 33 000 pacientů
    - Na KRO MOÚ přibližně 2 000 nových pacientů ročně
  - Denní obsazenost lineárního urychlovače je 50 - 70 lidí

RADIOLOGICKÝ ASISTENT

RADIOTERAPEUT, KLINICKÝ RADIOLOGICKÝ FYZIK

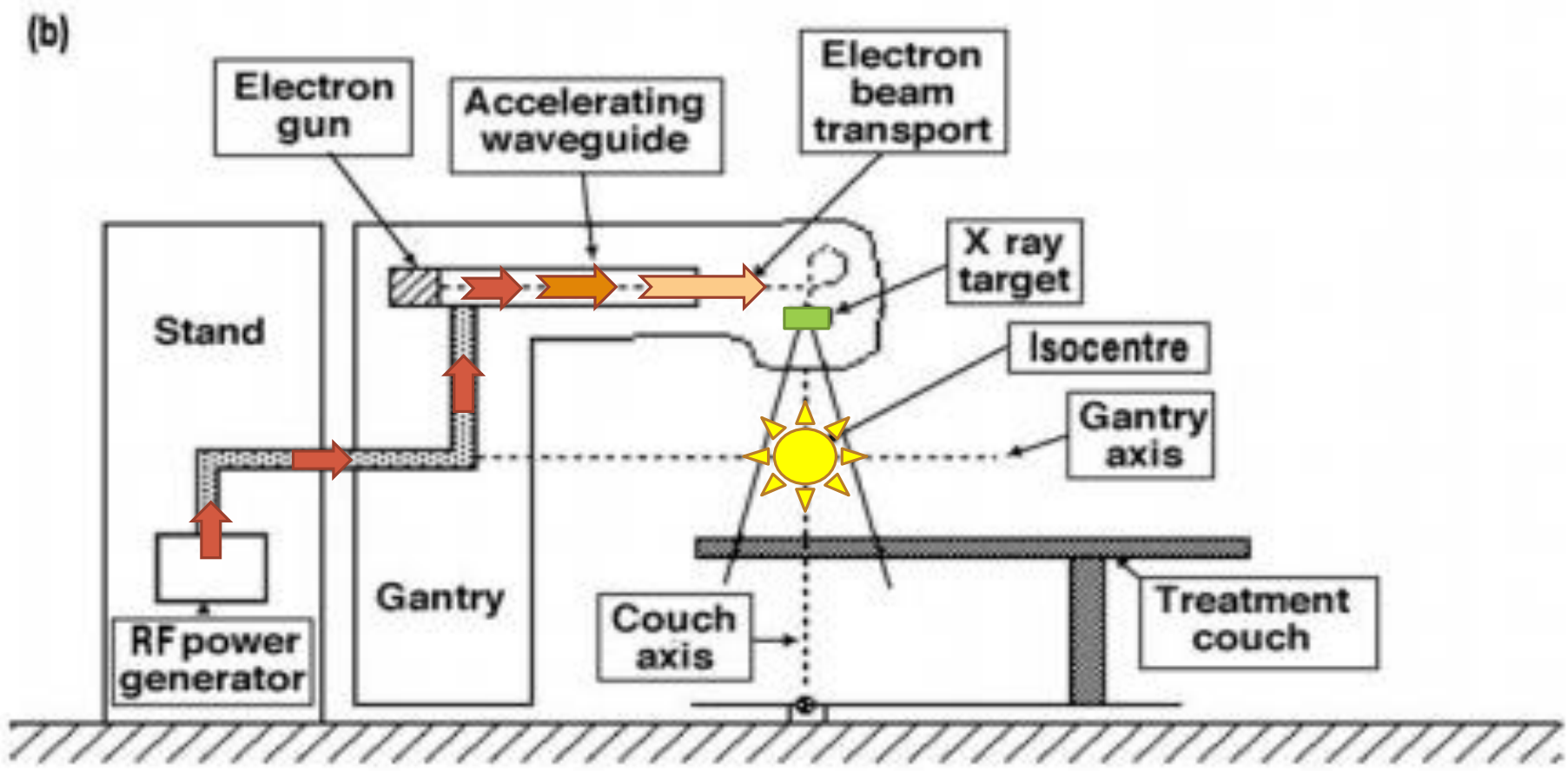
LINEÁRNÍ URYCHLOVAČ

CT SIMULÁTOR

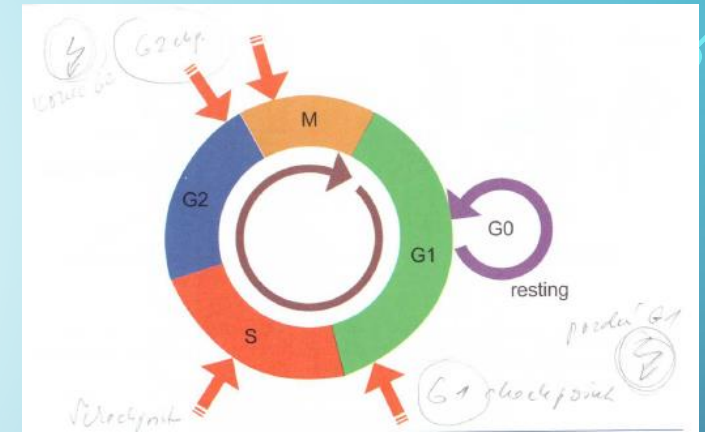
FIXACE PACIENTA

ROLE RADIOTERAPIE V LÉČBĚ NÁDOROVÝCH ONEMOCNĚNÍ

- **Kurativní** – léčba nádorů citlivých k záření – tu děložního hrdla, prostata, head and neck, anální karcinom; hraničně operabilní, inoperabilní nádory
- **Neoadjuvantní** – s cílem zmenšit tumoru před operací – tu konečníku
- **Adjuvantní** – zajišťovací radioterapie, cílem je eliminovat zbytky choroby a riziko mikroskopického šíření – tu prsu, mozku
- **Paliativní** – ovlivnit bolest a subj. potíže pacienta způsobené nádorem
- **Nenádorová RT**- prevence bolestivosti, zánětu u nenádorových chorob – ostruha patní, artróza velkých kloubů, ale i arteriovenosní malformace mozku, stenózy dechových cest

RADIOSENZITIVITA/RADIOREZISTENCE

- **radiosenzitivita** = míra odpovědi nádoru na ozáření, velikost a rychlost regrese po ozáření
- v in vitro studiích je vyjadřována jako přežívající frakce buněk po dávce 2 Gray (SF_2)
- **radiokurabilita** = eradikace nádoru v primárním a metastatických ložiscích
- citlivost buněk na účinky záření, která je dána zejména **schopností reparace DNA**
- dále závisí na **růstové fázi buněčného cyklu** (pozdní G1, konec G2-M), **oxygenaci buněk**, **proporci klonogenních nádorových buněk**

RADIOSENZITIVITA TKÁNÍ

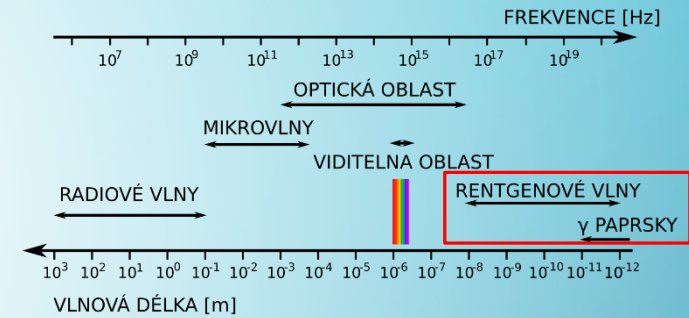
vysoká	střední	nízká
kostní dřeň slezina thymus lymfatické uzliny gonády oční čočka lymfocyty	kůže mezodermové orgány (játra, srdce, plíce, ...)	svaly kosti nervový systém

RADIOSENZITIVITA NÁDORŮ

radiosenzitivita	tkáň	nádor
vysoká	embryonální zárodečná lymfoidní	Wilmsův nádor seminom Hodgkinova choroba
střední	epiteliální žlázová	epidermoidní karcinom adenokarcinom
nízká	svalová žlázová nervová	leiomyosarkom fibrosarkom nádory nervového systému

RADIOBIOLOGIE

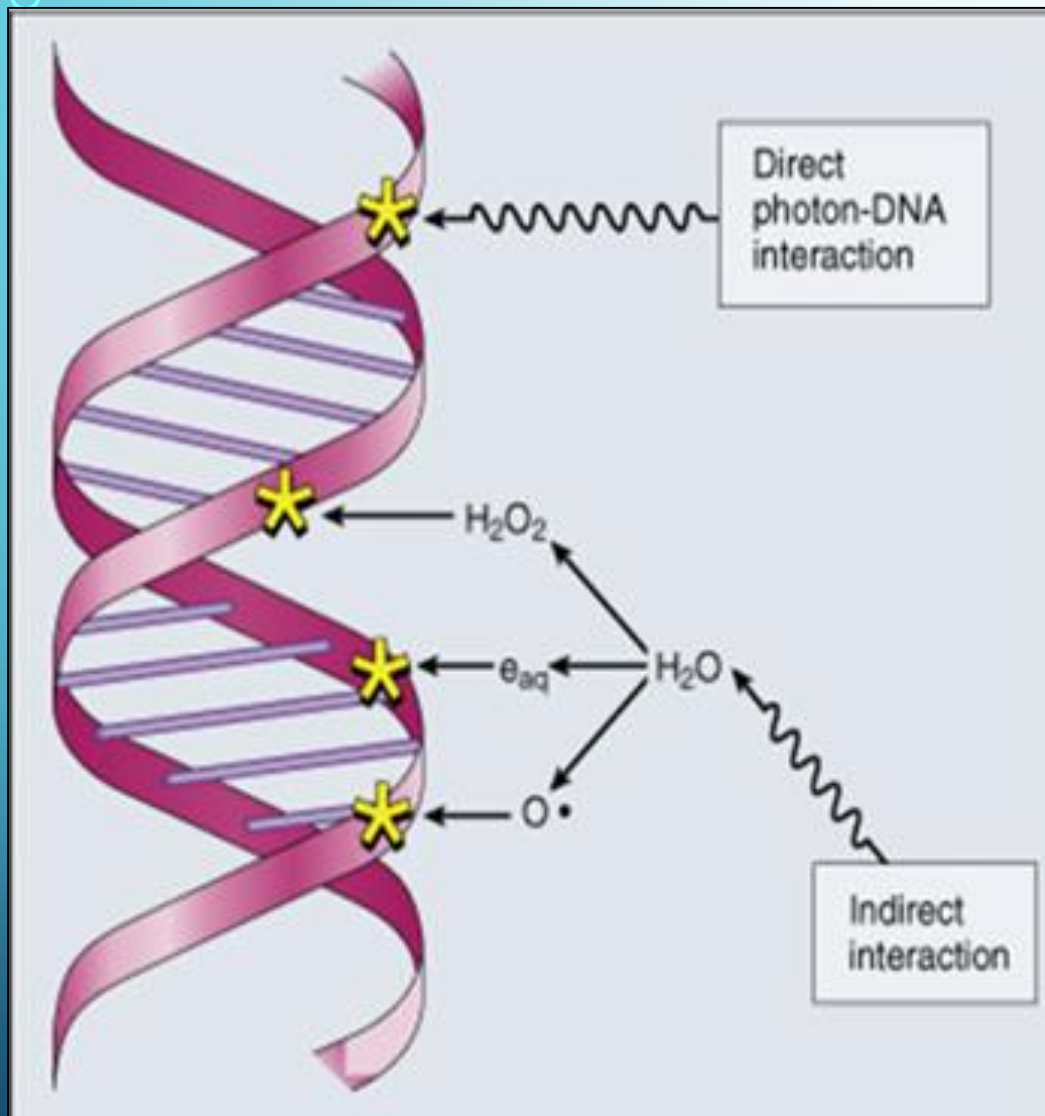

Ionizující záření – záření, jež má takovou energii, která je schopná při průchodu látkou vyvolat **ionizaci** atomů

Energie je nesená

A/ elektromagnetickým zářením – kvanta energie „fotony“, záření X, záření γ (gama)

B/ korpuskulárním zářením – elektrony, alfa částice, protony, neutrony, piony, mezony, jádra atomu uhlíku

Přímo ionizující záření

– vyvolává ionizaci DNA přímo

Nepřímo ionizující záření – energie je předána sekundárním částicím s nábojem a schopností přímé ionizace

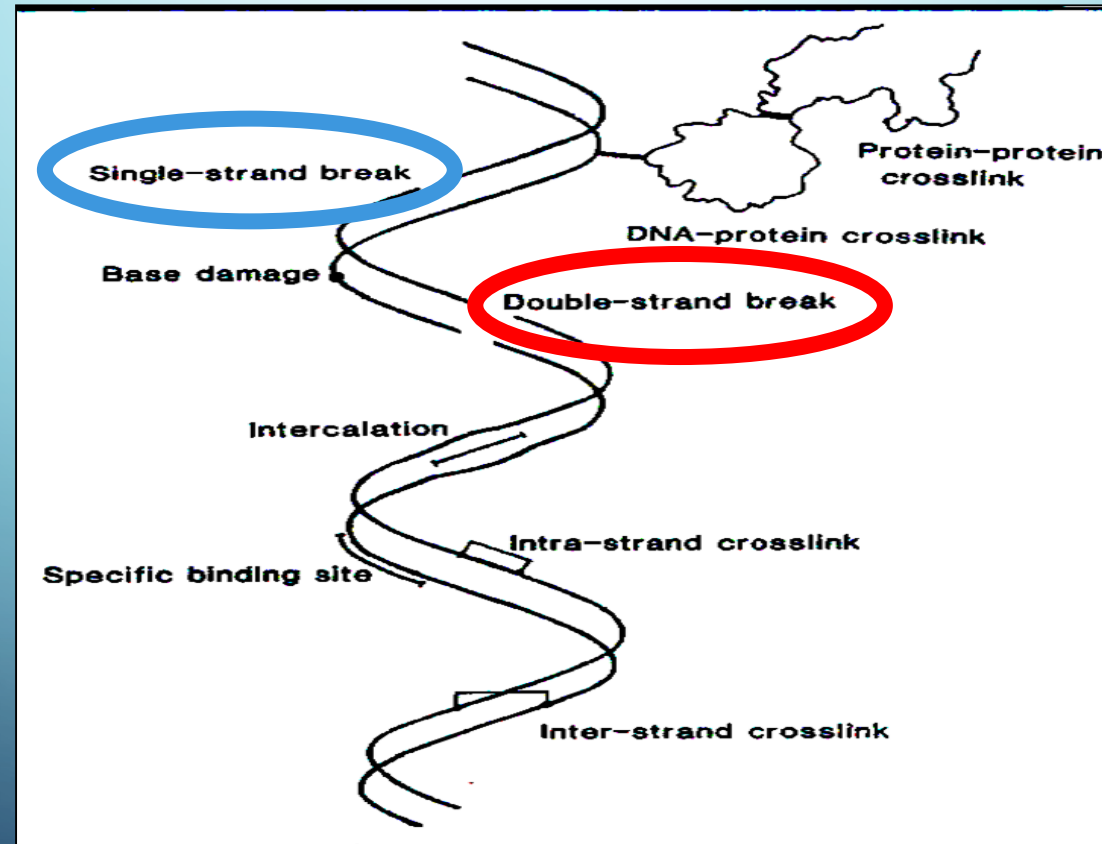
Efekt ionizujícího záření v živém organismu

A/Fyzikální reakce – ionizace, excitace

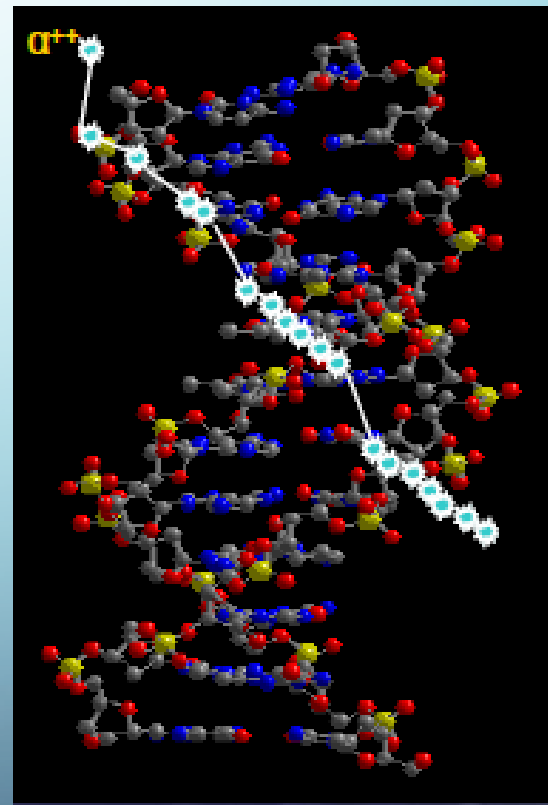
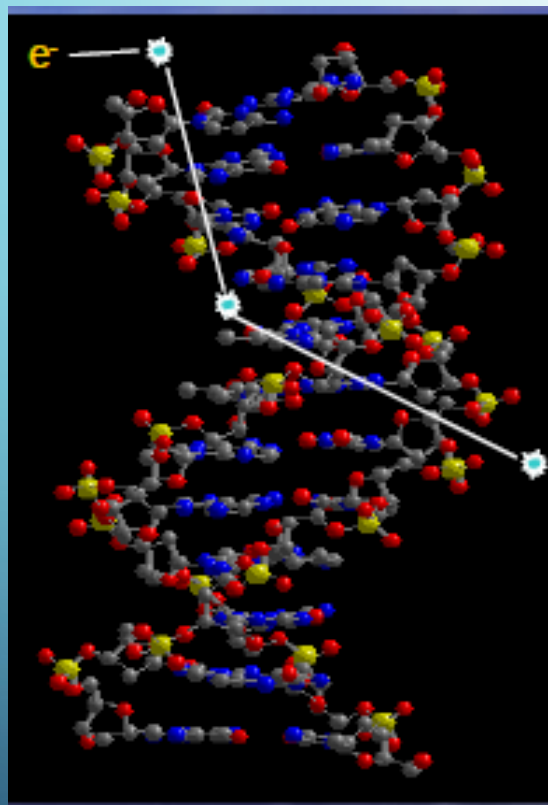
B/Chemické reakce – „radiolýza vody“ – tvorba volných radikálů

C/Biochemické reakce – působení na úrovni makromolekul (DNA, bílkoviny, enzymy..)

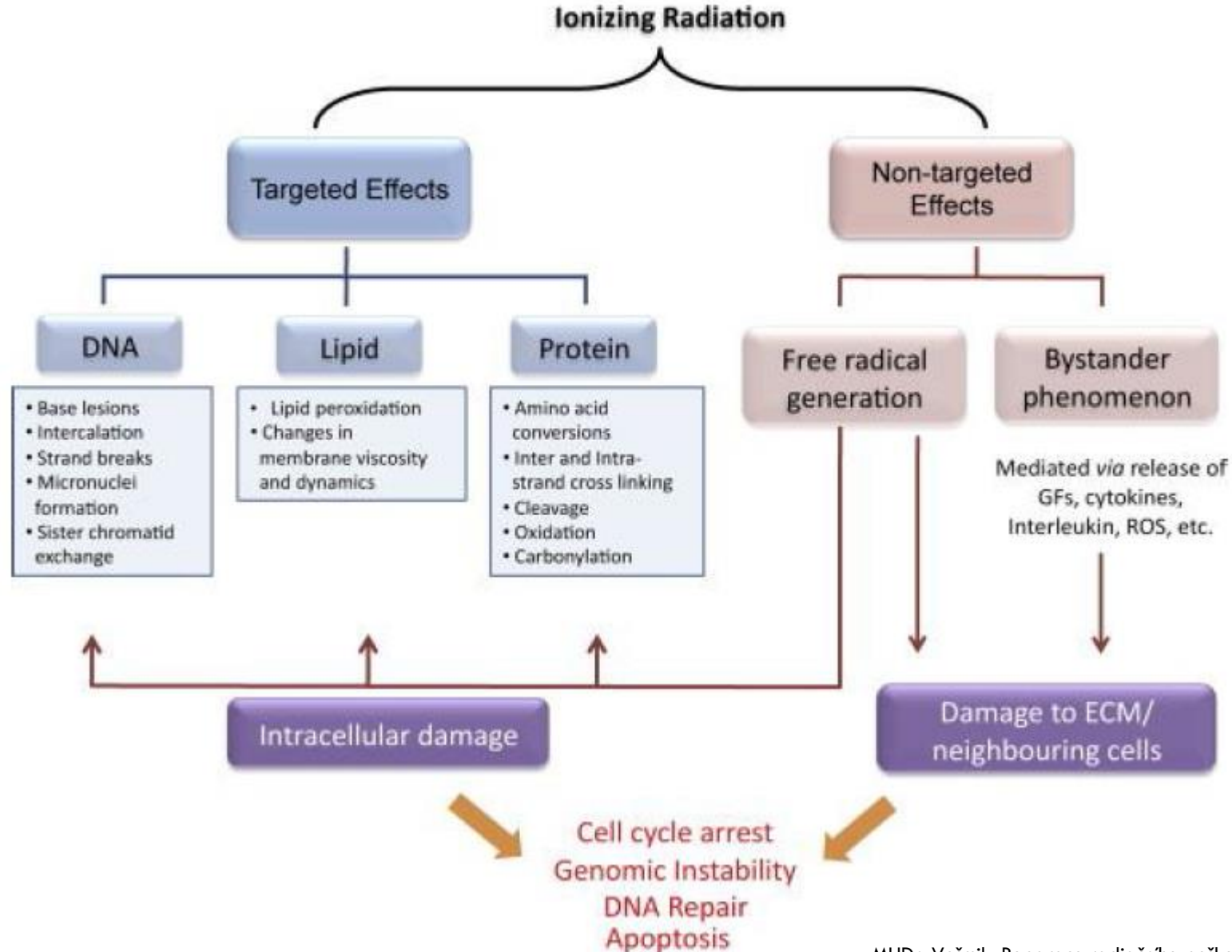
D/Biologické reakce – změny buněčných struktur vedoucí k smrti buňky, genetické poškození

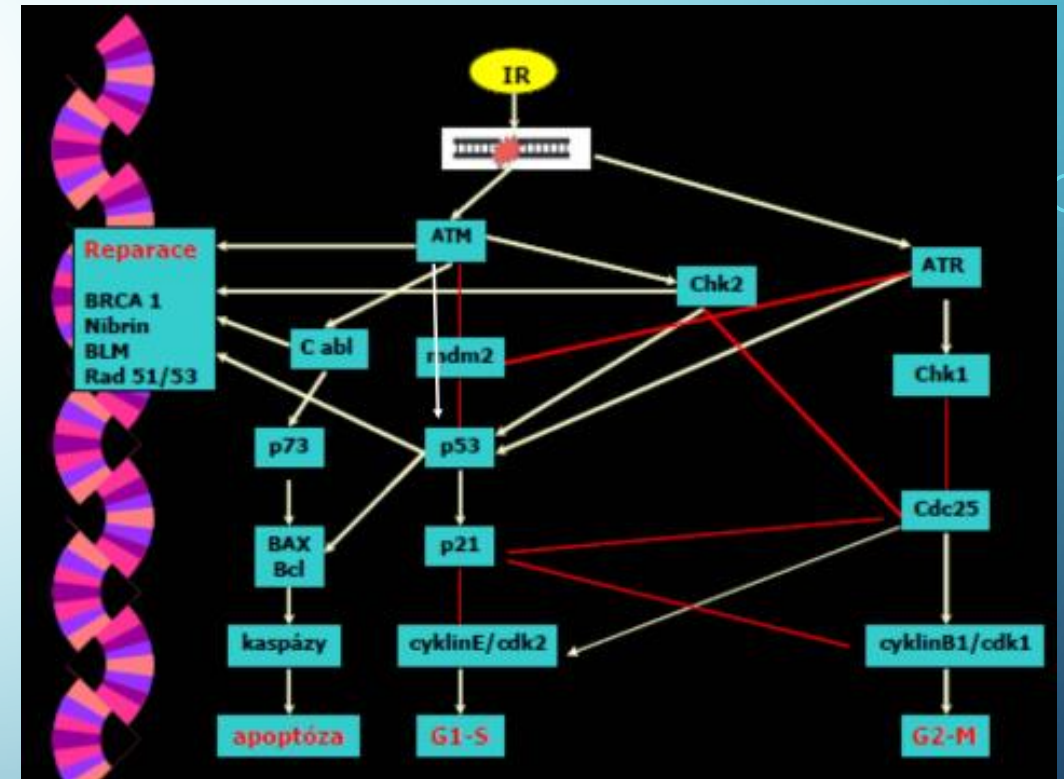
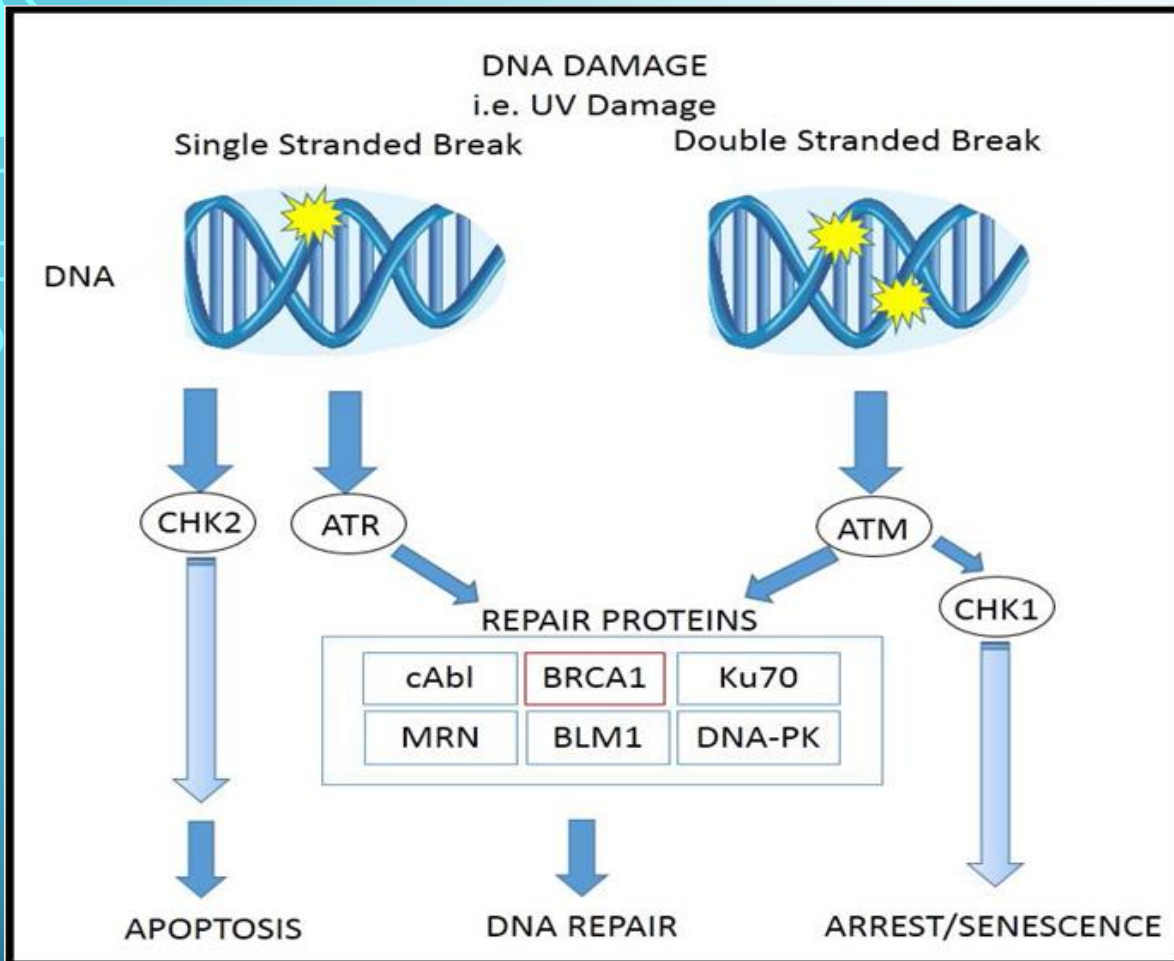

Dvojité zlomy DNA – vznikají v důsledku dvou jednoduchých zlomů (SSB), závisí na hustotě ionizace, časové souslednosti SSB, aktivitě reparace DNA

Poškození buňky vlivem ionizujícího záření

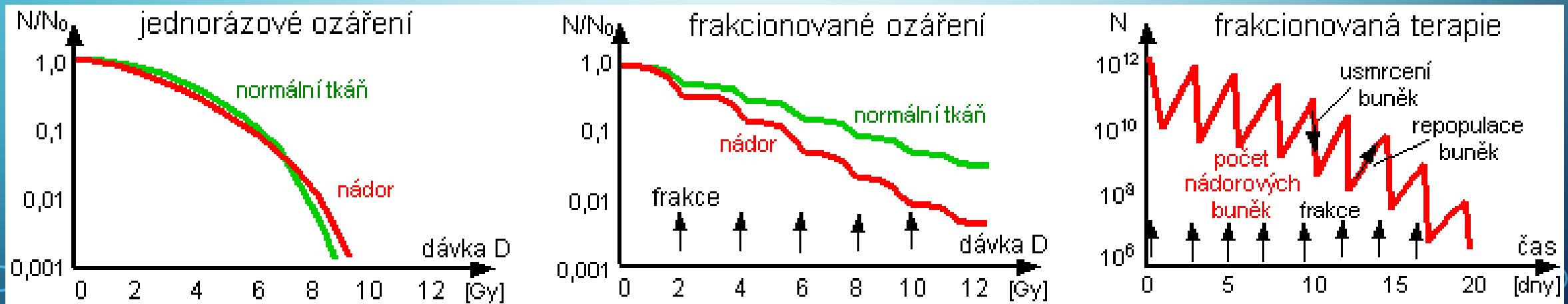
V reakci na ozáření se nádorové a normální buňky liší **různou schopností reparace a nastartování apoptózy.**

Omezená schopnost apoptózy a reparace vede u nádorových buněk ke kumulaci chyb v genomu a následně k většímu usmrcování po ozáření v porovnání se zdravými buňkami, u kterých mechanismy apoptózy a reparace nejsou narušeny

PRINCIP RADIOTERAPIE – ozáření nádoru či lůžka nádoru s maximálním šetřením okolní zdravé tkáně

FRAKCIONACE = celková dávka rozdělena do dílčích frakcí, **ochrana zdravých tkání**

Předpokládá se nižší reparační schopnost nádorových buněk

Možnosti radioterapie

A/ TELETERAPIE – zdroj mimo tělo pacienta (lineární urychlovač)

B/ BRACHYTERAPIE – zdroj v blízkosti či přímo v tkáni

(radioizotopová zrna ^{192}Ir , ^{198}Au , ^{137}Cs , ^{125}I)

HISTORIE RADIOTERAPIE

- 1895 objev **WILHELMA CONRADA RÖNTGENA**
- Paprsky X
- 1901 Nobelova cena
- diagnostické účely
- terapeutické účely – léčba tumorů kůže a prsu

r. 1917

- 1896 **ANTOINE HENRI BECQUEREL** – objev přirozené radioaktivity
- neviditelné záření vycházející ze soli uranu, objev paprsků β

- 1898 **MARIE CURIE SKLODOWSKÁ, PIERRE CURIE** – jáchymovský smolinec, objev prvků radium a polonium
- základy léčby nádorů zářením – „**curieterapie**“

POČÁTKY LÉČBY POMOCÍ RADIOAKTIVNÍCH LÁTEK RADIUMTERAPIE

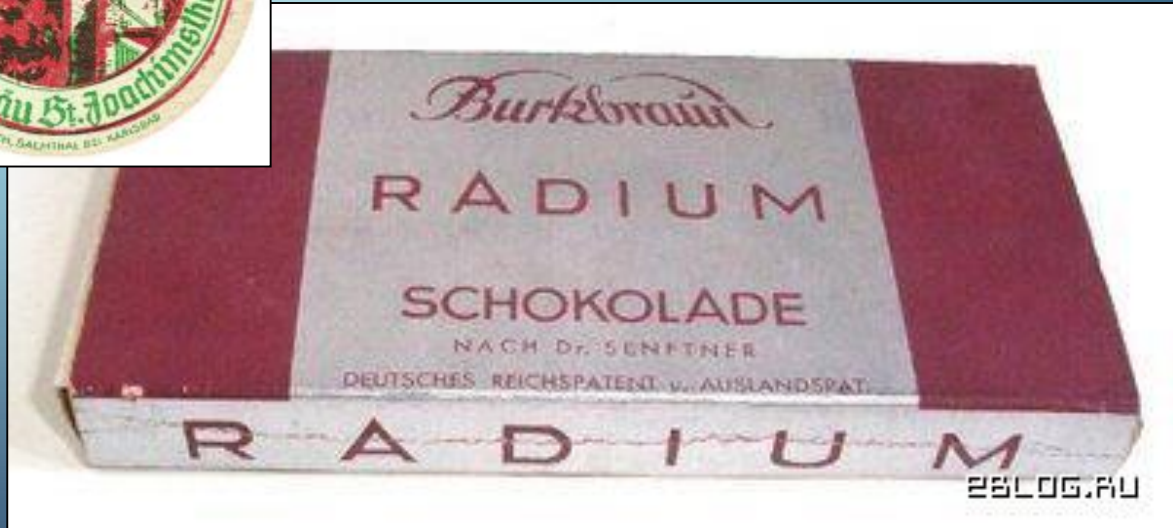
- lázeňská léčba **Jáchymov**, léčivé účinky na pohybový aparát
- pramen radonem obohacené vody z uranového podloží (radiová emanace)
- **Radiová móda** - lázeňská kapesní kúra – aparát s radiovou solí k obohacení vody – pitná kúra, neomezené užívání Ra
- V USA **Radium girls** - barvení ciferníků hodinek radioaktivními barvami
- Chronická nemoc z ozáření a úmrtí
- Rozvoj léčby nádorových onemocnění v ČR před 2. světovou válkou
- 1935 založena **Masarykova léčebna Dům útěchy v Brně**
- Radioterapeutické oddělení - 2g radia, radiový kanón k ozařování do hloubky, radiové lázně, inhalatorium, emanatorium, ortovoltážní rentgenové přístroje

Radiumbrot
 liefert: Weizenmühle und Brotbäckerei
Josef Fritsch, Oberbrand.
 Niederlagen in St. Joachimstal:
 Anna Heldmann, Wenzl Lieblich, Hilda Wager und
 Anna Pörner, Marktplatz.
 St. Joachimstaler Zeitung

Radiumbiere
 sowie Pilsner Gambrinus
in Flaschen
 liefert
Karl Kraus.
 Bestellungen in der Bürgerlichen Brauerei
 St. Joachimstal.
 St. Joachimstaler Zeitung

Radiová móda

RTG KONTAKTNÍ A ORTOVOLTÁŽNÍ PŘÍSTROJE

a)

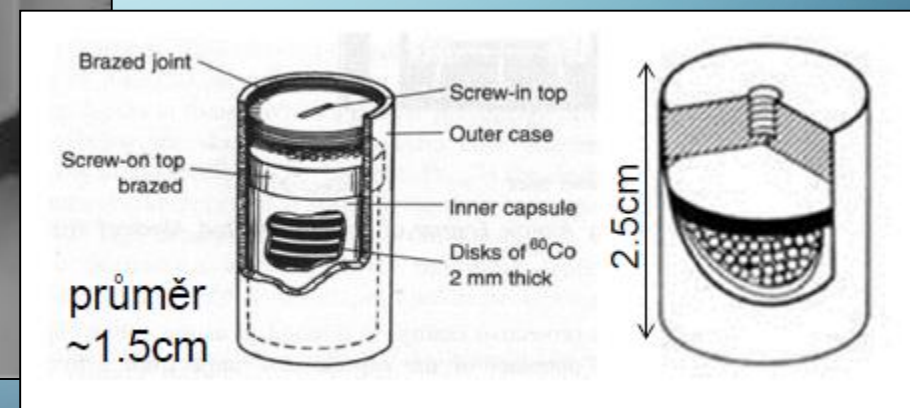
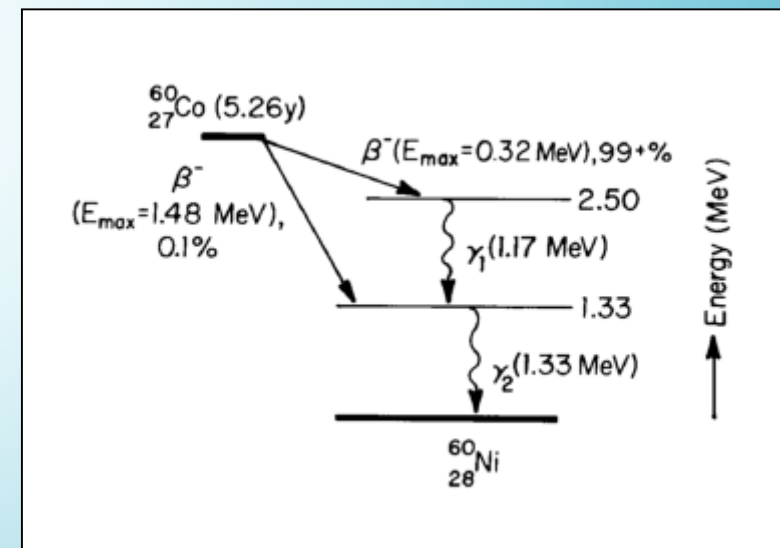

b)

1. První rentgenové přístroje v ČR sloužily k zábavě hotelových hostů
2. I. polovina 20. století - omezení léčby pouze na povrchové nádory kůže, tumory prsu
3. Vysoká radiační zátěž lékařů, absence radiační ochrany

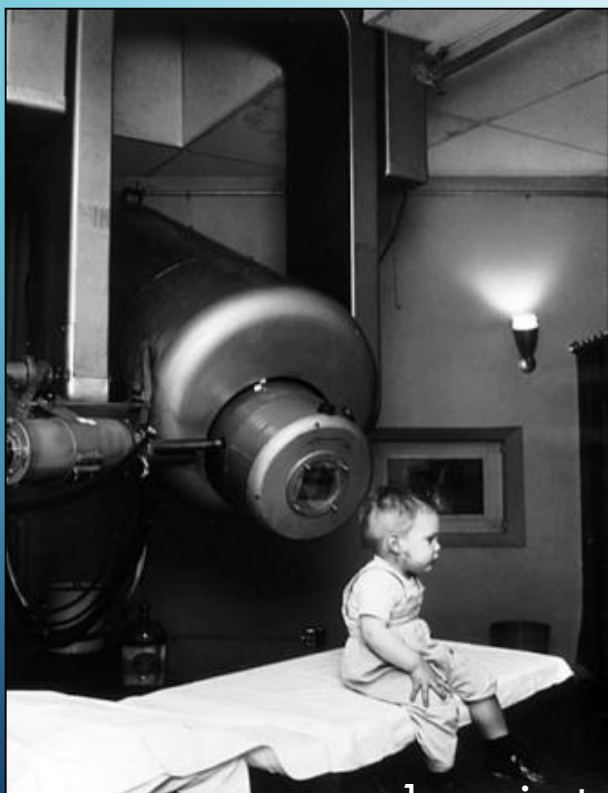
KOBALTOVÉ OZAŘOVAČE

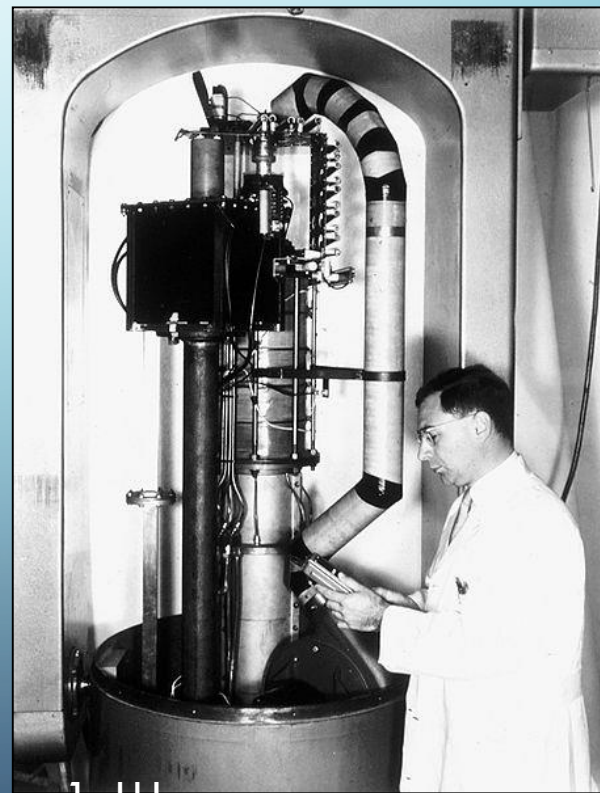
50. léta 20. století - počátky **hloubkové terapie**, vysokoenergetické záření, dodnes používané k paliativní RT

ÉRA VYSOKOENERGETICKÉHO OZAŘOVÁNÍ

- **LINEÁRNÍ URYCHOVAČE** – první byl vyroben a použit v roce 1953 v Anglii
- Rozšíření až v 70.letech, v MOÚ instalace prvního LU v 80.let

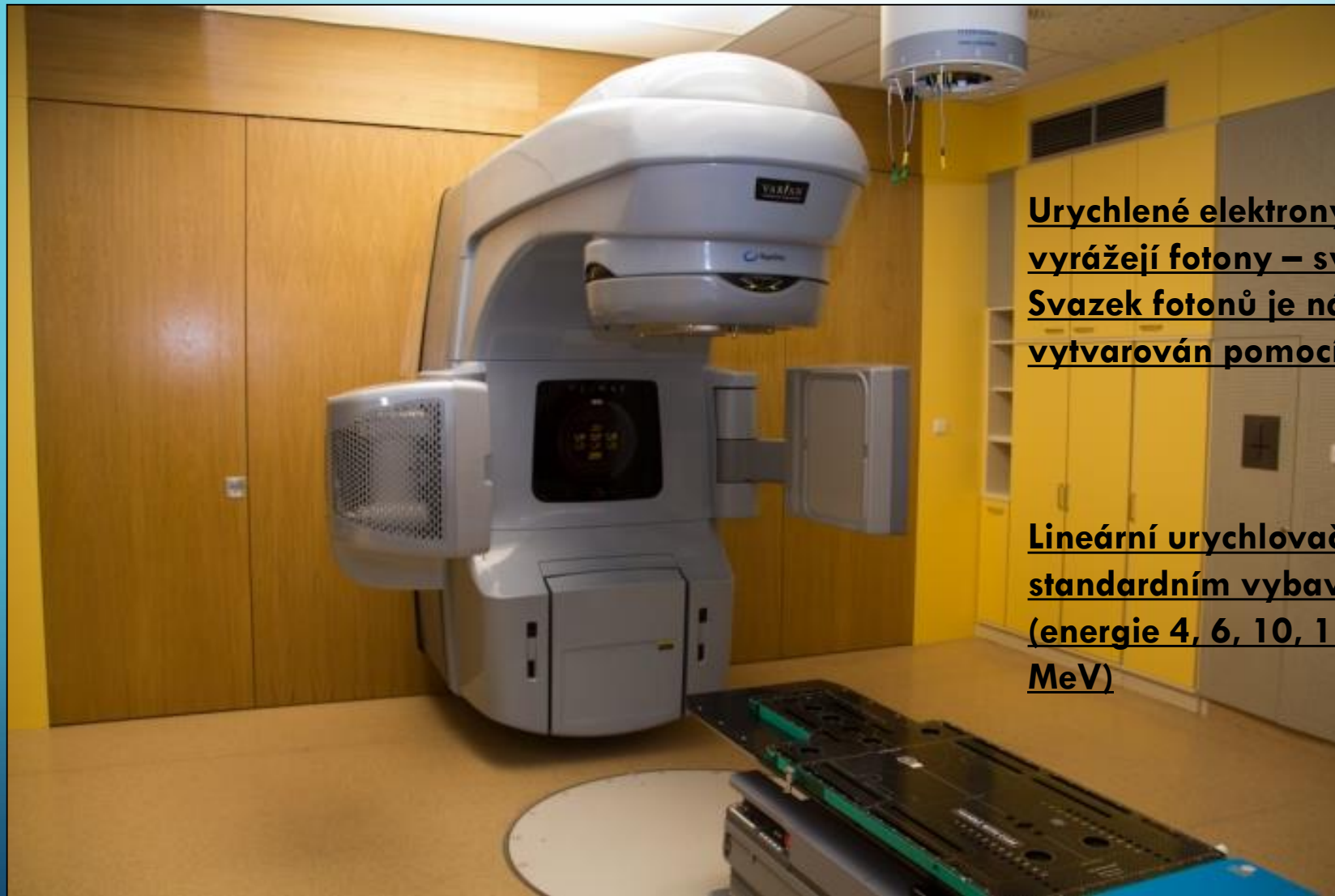

1. pacient

1. LU

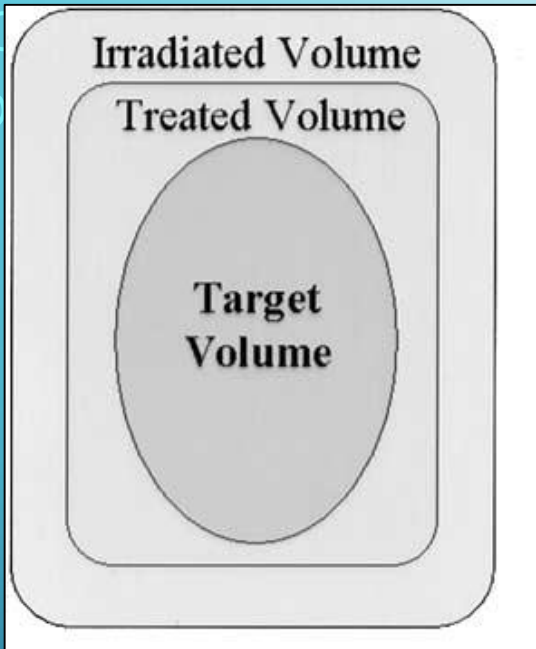

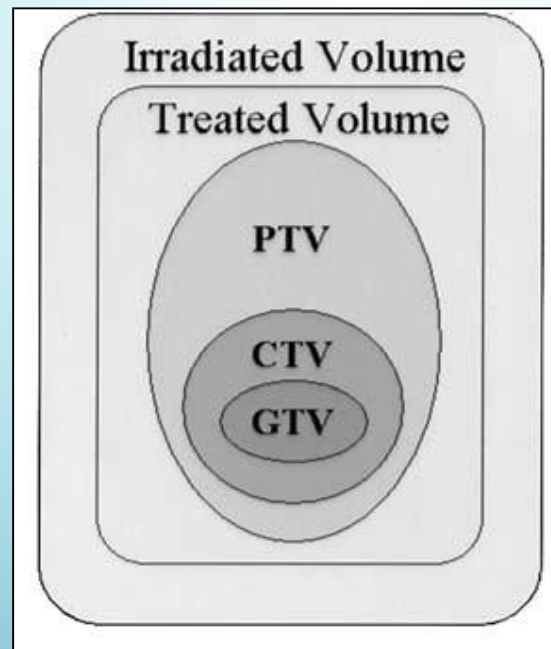
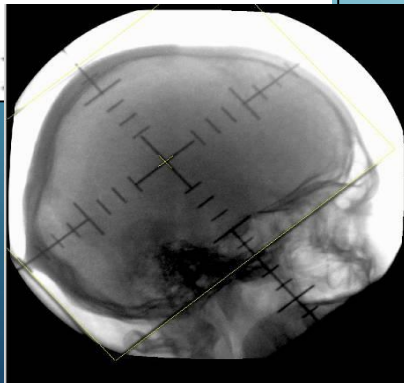
**Urychlené elektrony na terčiku z wolframu
vyrážejí fotony – svazek brzdného záření
Svazek fotonů je následně rozptýlen a
vytvárován pomocí kolimačních zařízení**

**Lineární urychlovače jsou v současnosti
standardním vybavením všech RT pracovišť
(energie 4, 6, 10, 18 MV + elektrony 4,6,12,15
MeV)**

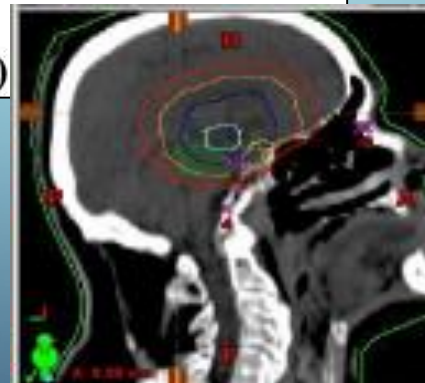
OD 2D K 3D RADIOTERAPII

(A)

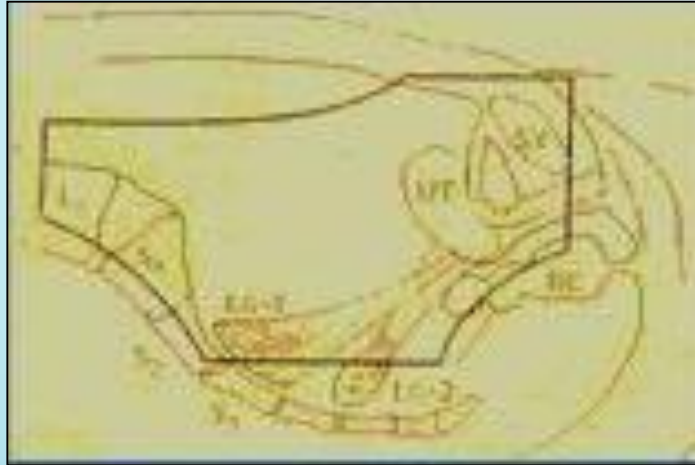
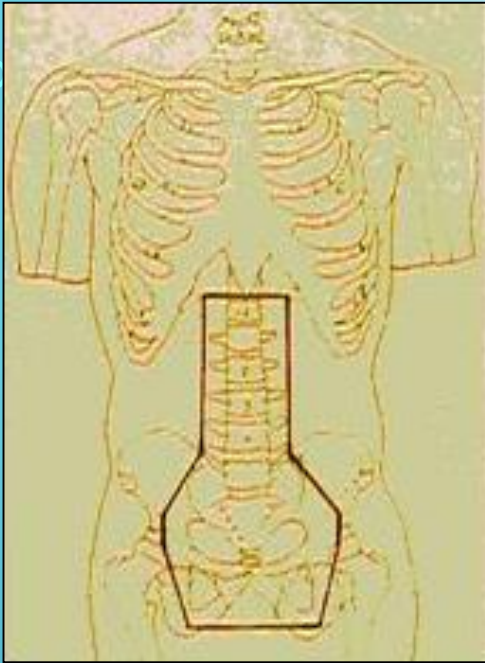
(B)

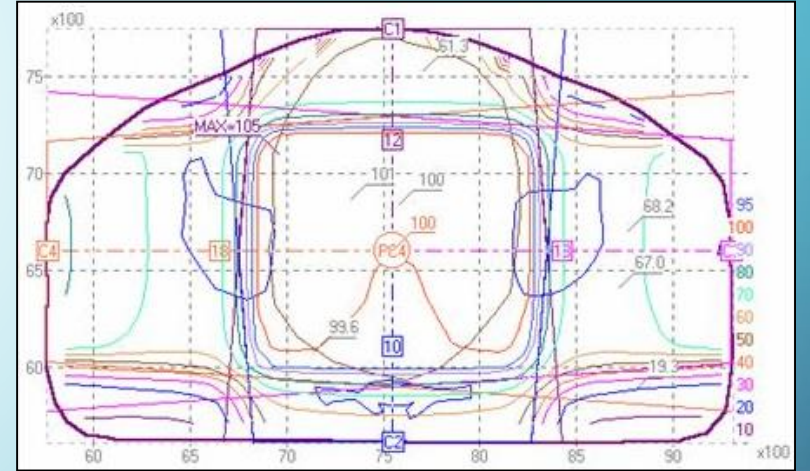
Koncem 90.let dochází k přechodu od 2D k prostorovému plánování (3D) s nástupem rozvoje výpočetní tomografie (CT)

Plánování pomocí CT je založeno na výpočtu průchodu zářením tělem na základě elektronové denzity tkáně

2D

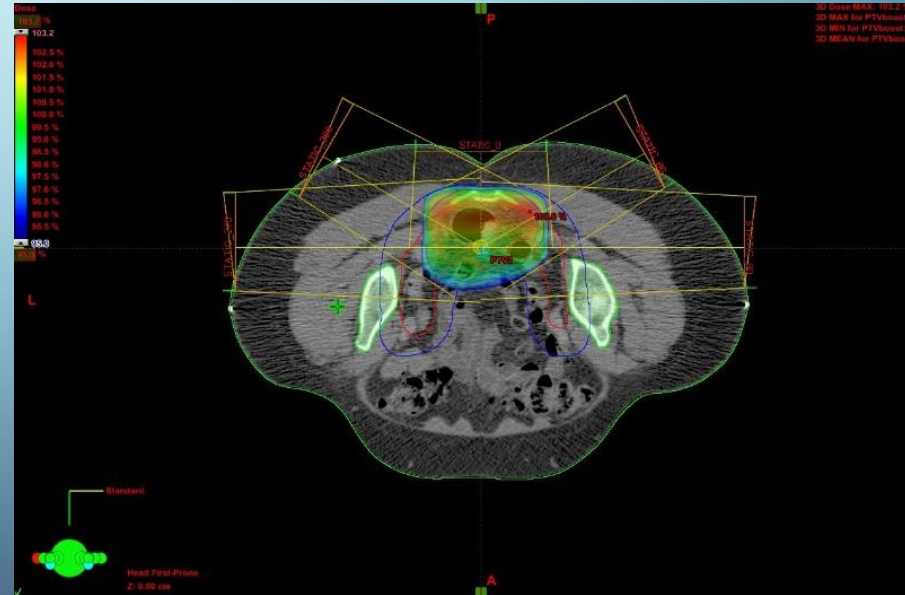
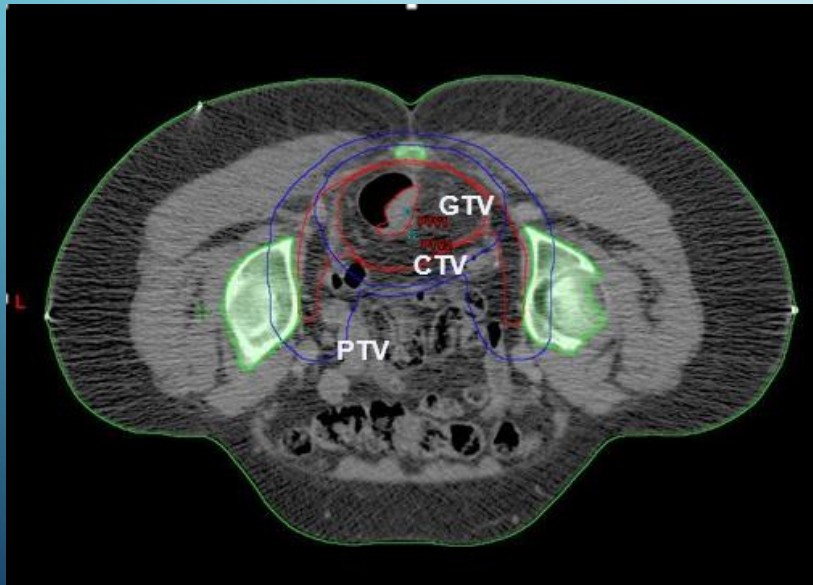

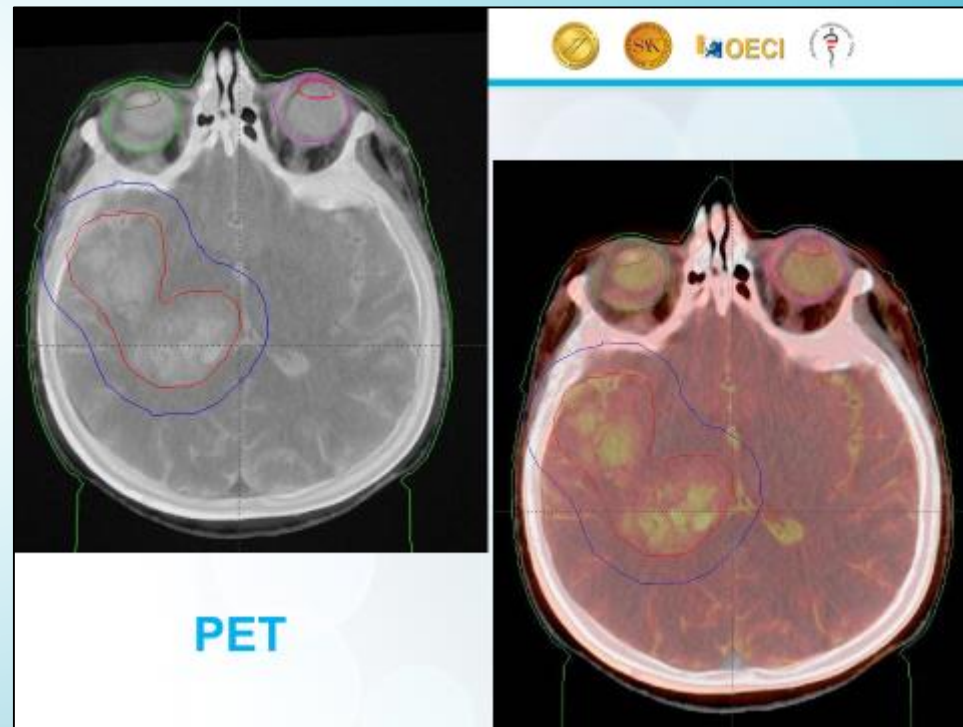
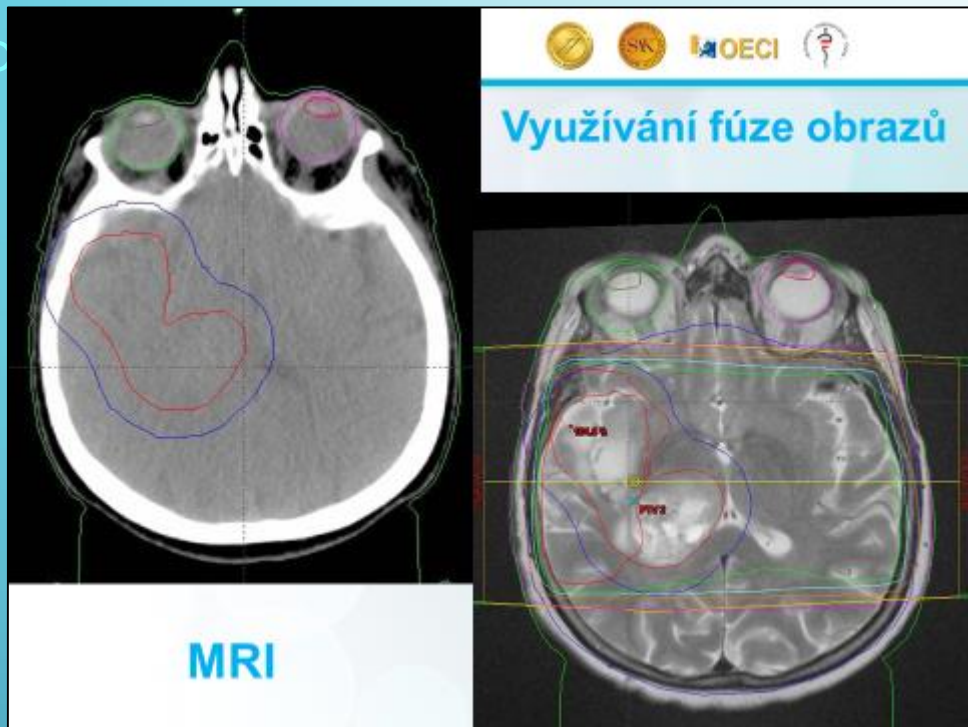
Soumarová, Klub mladých onkologů 2004

www.alfarad.pl

3D

TECHNICKÉ POKROKY

- **IMRT** intensity modulated radiotherapy
- **VMAT** volumetric arc therapy
- **IGRT** image guided radiotherapy-

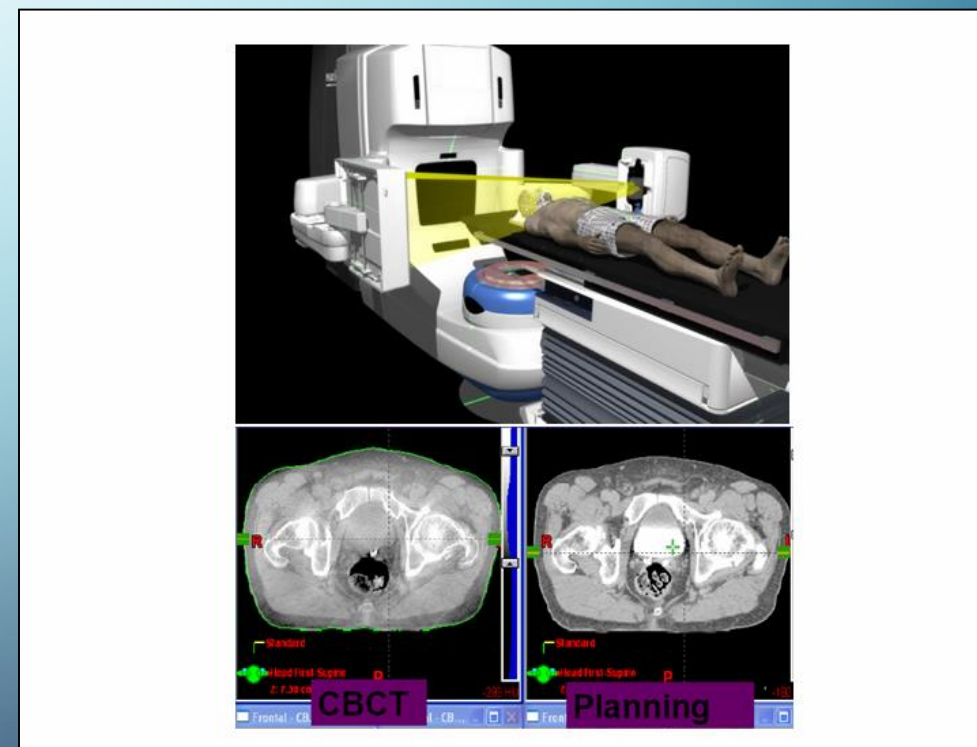
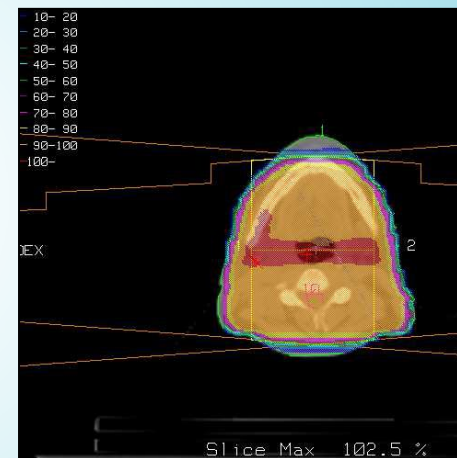
zobrazení aktuální polohy pacienta

srovnání s polohou, ve které

je stanoven výpočet dávky

IGRT pomocí RTG snímků, cone beam CT

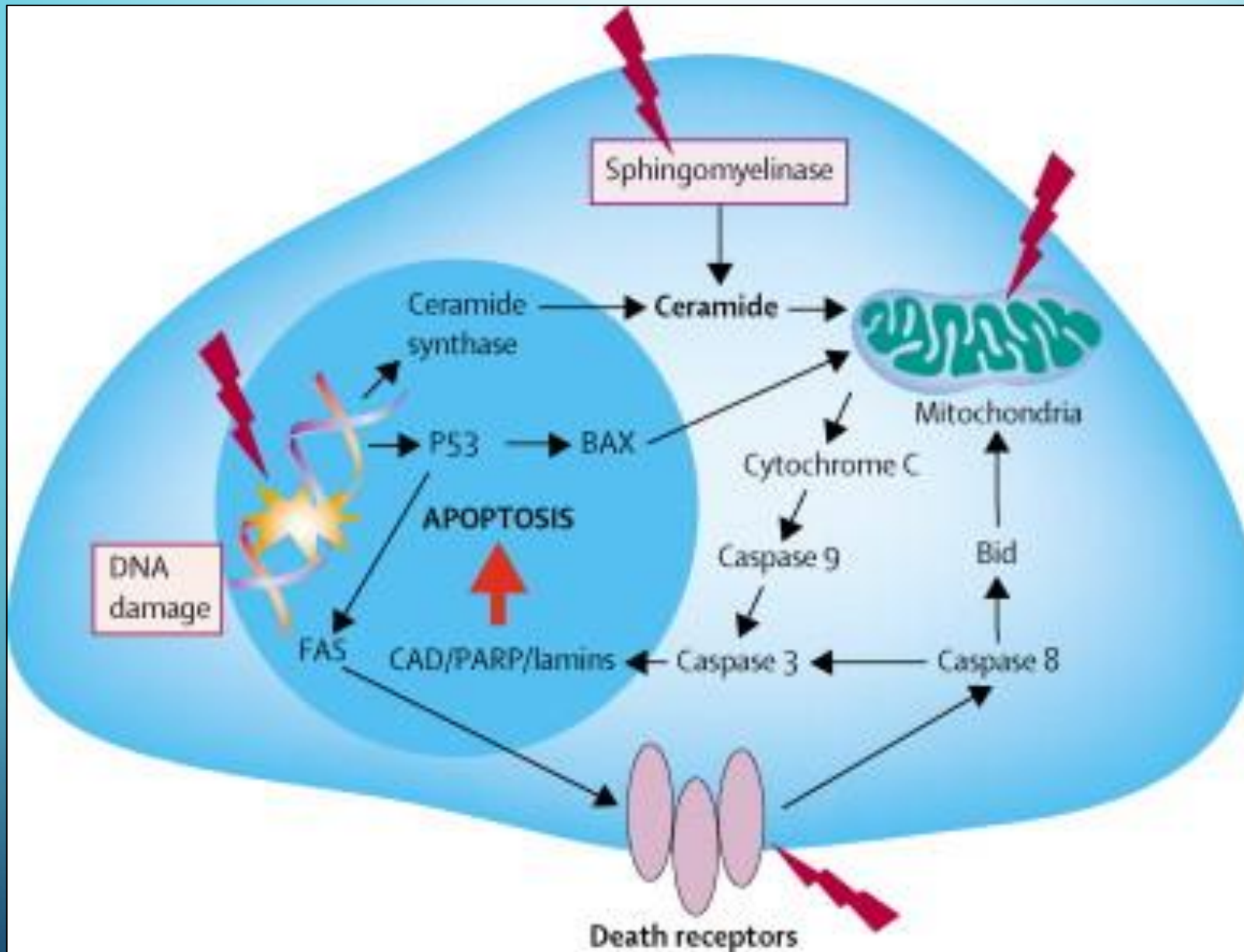
„On board imaging“

MODERNÍ TRENDY

STEREOTAKTICKÁ RADIOCHIRURGIE A RADIOTERAPIE

- **Jednorázová aplikace vysoké dávky** - letální efekt na nádorové buňky, riziko nekrózy zdravé tkáně, proto **omezená velikost tumorů na 3-4 cm**
- Radiobiologicky odlišný efekt v tkáních – na kyslíku nezávislý efekt, přímý letální účinek na buňky vlivem **desintegrace buněčných membrán cestou sfingomyelin-ceramid-apoptóza**
- Princip – **přesná prostorová lokalizace** tumoru pomocí přesně definovaného 3D koordinačního systému a příslušné vyšetřovací metody (MR, CT) bez další přímé kontroly zrakem - systém značek připevněných k hlavě pacienta, stereotaktické rámy či masky
- **Intrakraniální a extrakraniální SRS, SRT**

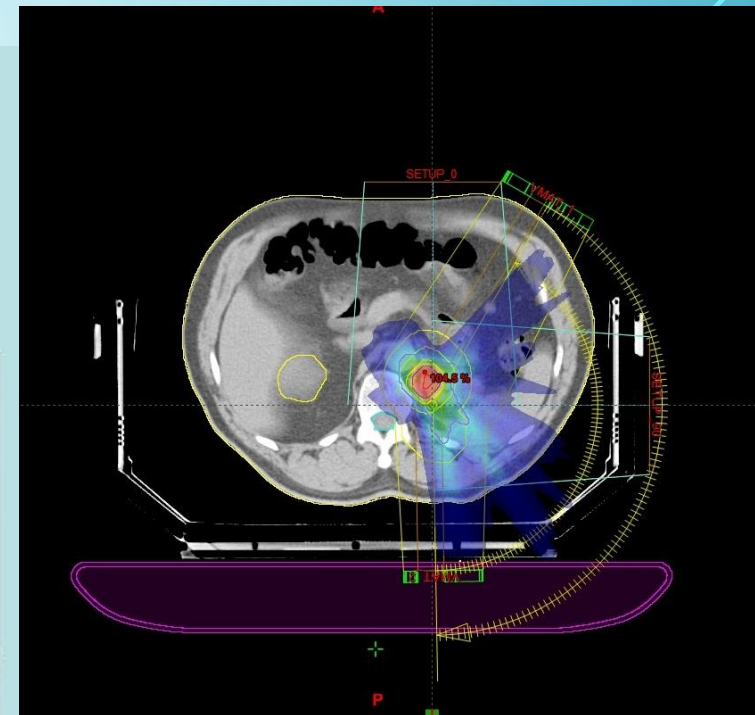

Lancet Oncol. 2005 Jul;6(7):520-8.
 New insights on cell death from radiation exposure.
 Prise KM1, Schettino G, Folkard M, Held KD.0

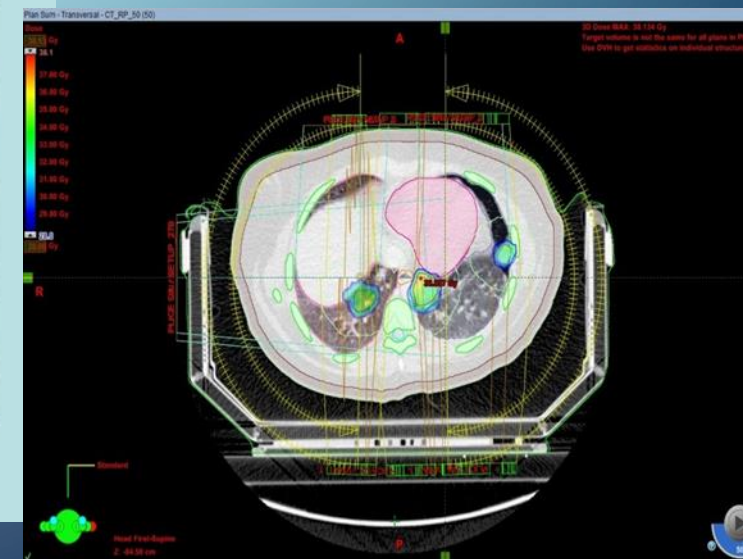
EXTRAKRANIÁLNÍ STEREOTAXE

Fixace STX rámem

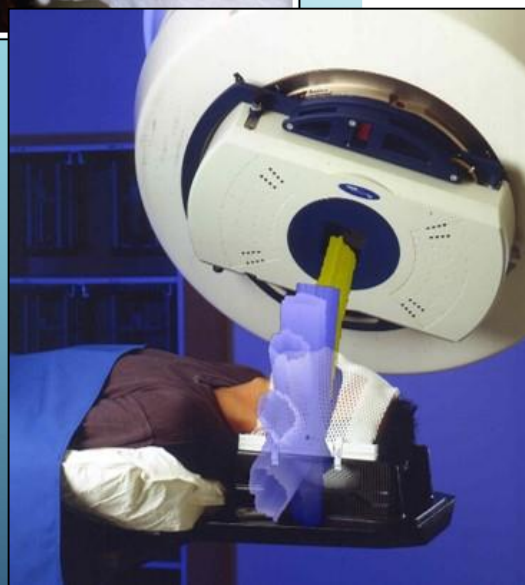
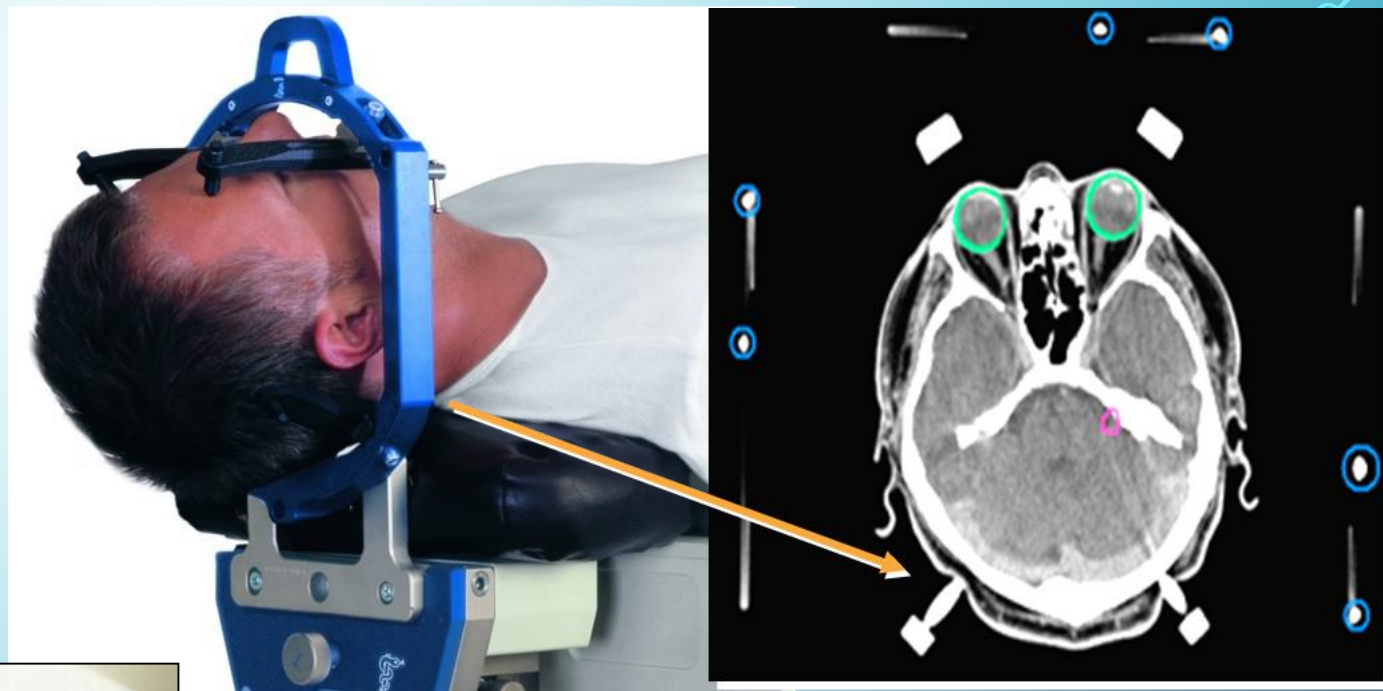
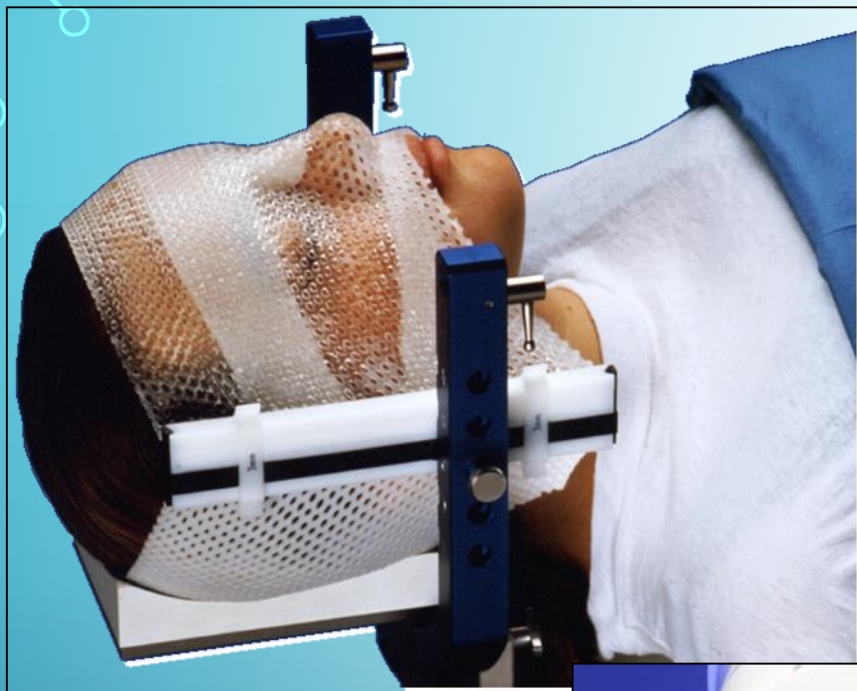
STX rám vystlaný pacientovi na míru připravenou vakuovou dlahou.
Komprese epigastria.

Archiv MOÚ, MUDr. Petr Burkoň

INTRAKRANIÁLNÍ STEREOTAXE

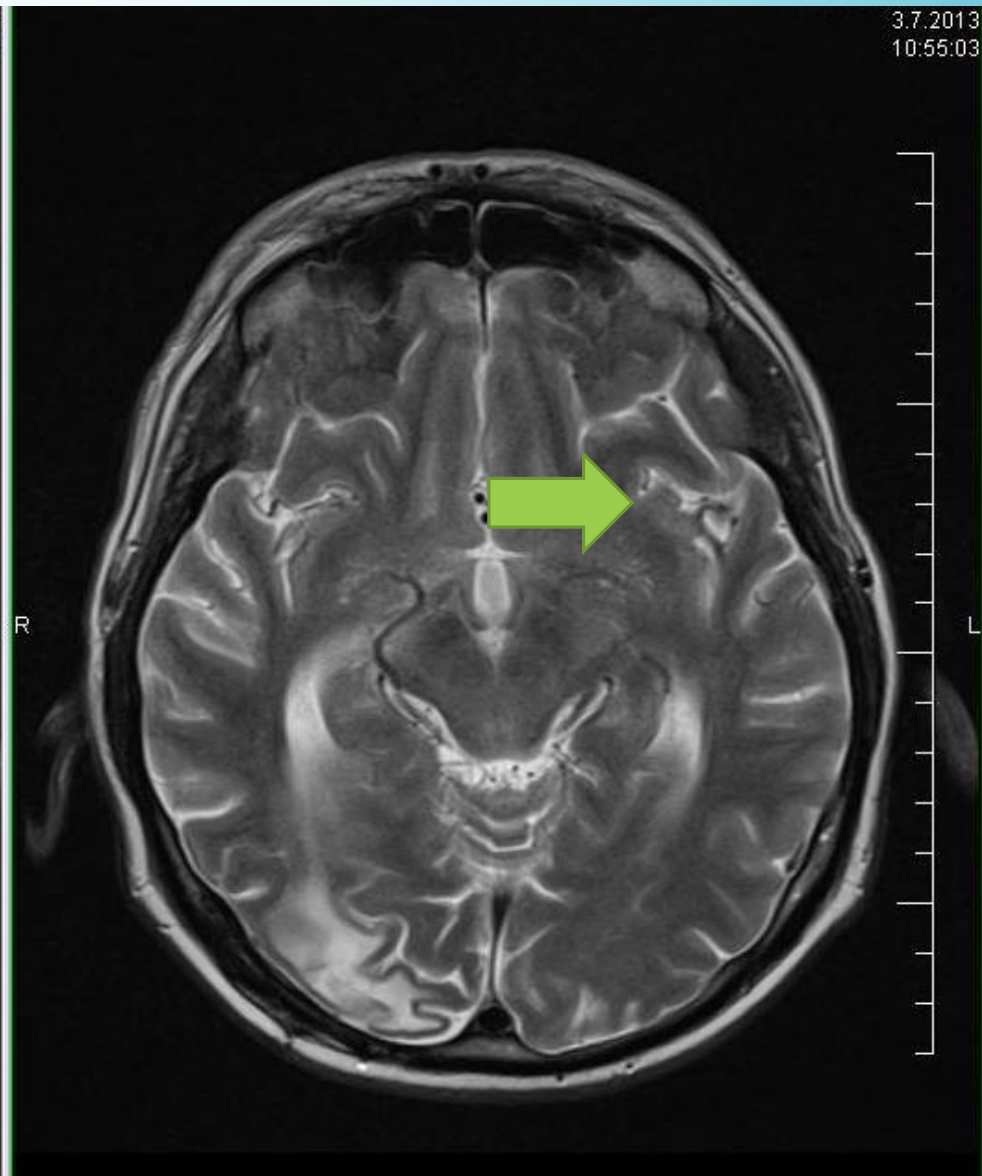
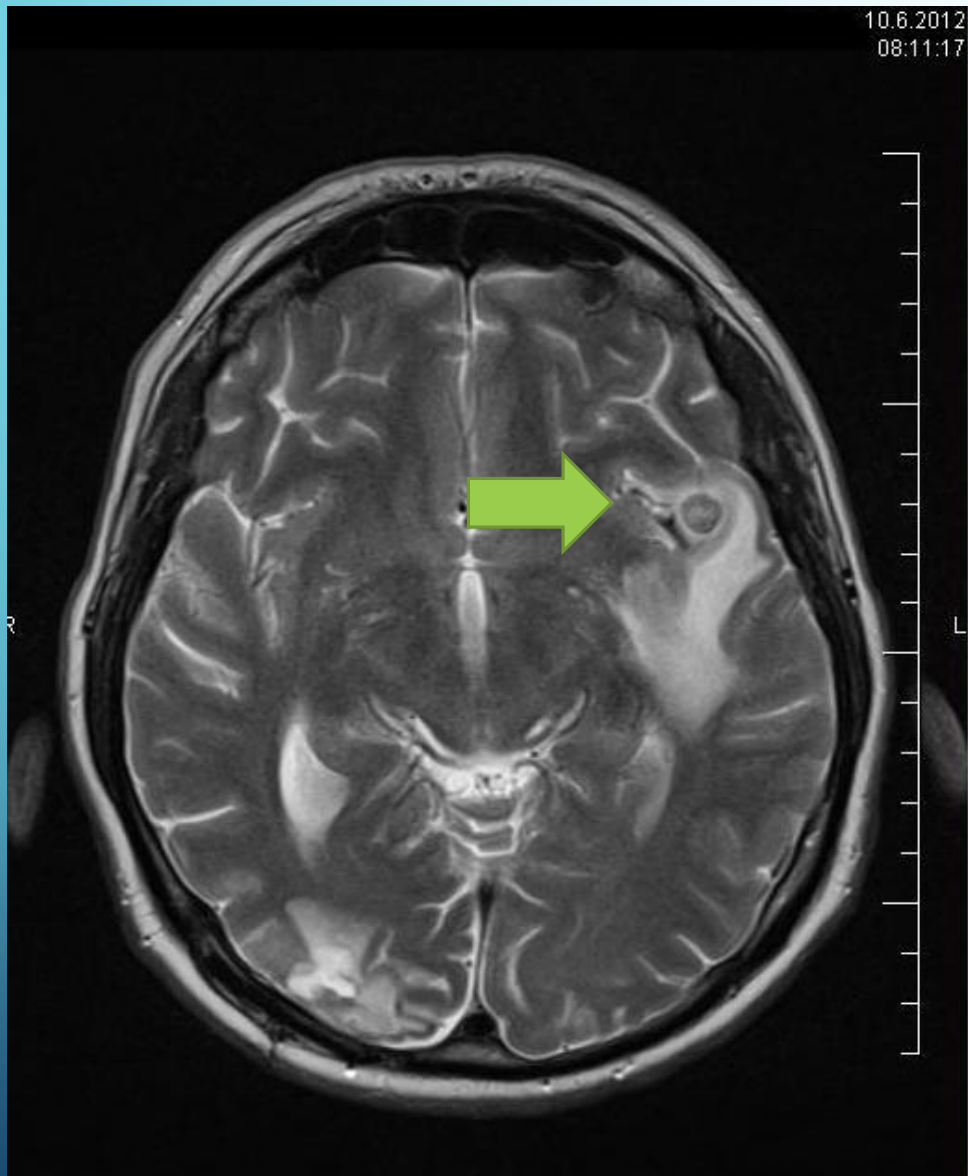
LEKSELLŮV GAMA NŮŽ – INTRAKRANIÁLNÍ STEREOTAXE

- Konto Míša - charitativní projekt Nadace Charty 77 v r. 1990

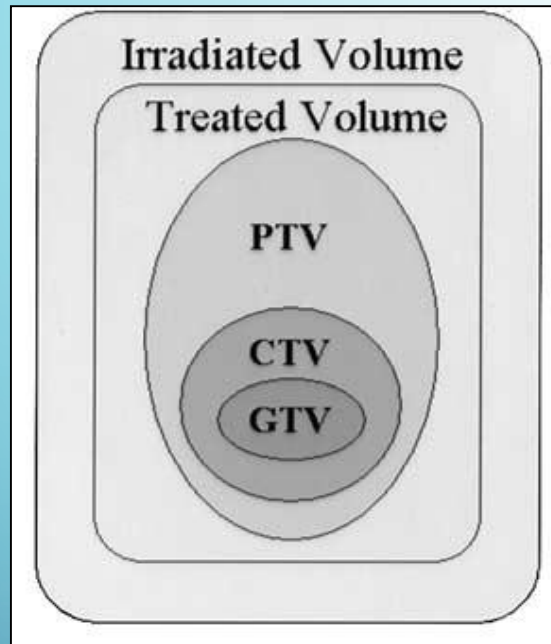

INDIKACE STEREOTAKTICKÉ RADIOTERAPIE A RADIOCHIRURGIE

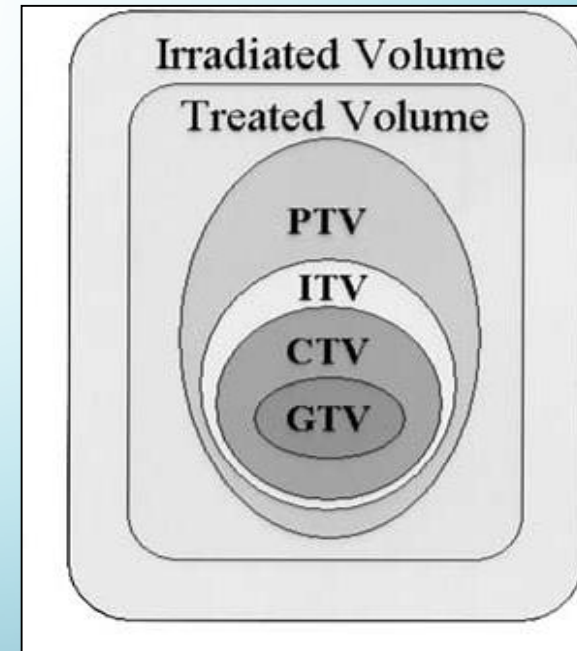
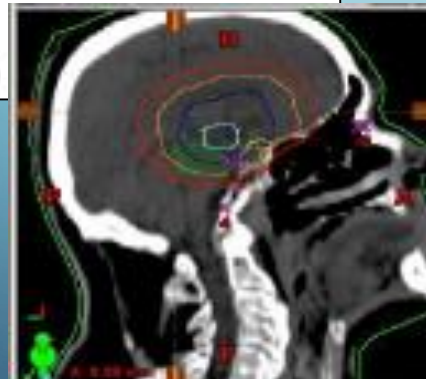
- **Intrakraniální SRT a SRS** – mozkové metastázy, meningeomy, uveální melanom, neurinom akustiku, kraniopharyngeomy, neuralgie trigeminu, arteriovenozní malformace mozku
- **Extrakraniální SRT** – metastázy jater, plic, obratlových těl, patologické lymfatické uzliny v retroperitoneu a mediastinu
primární nádory plic a ledviny – zejm. radiorezistentní tumory

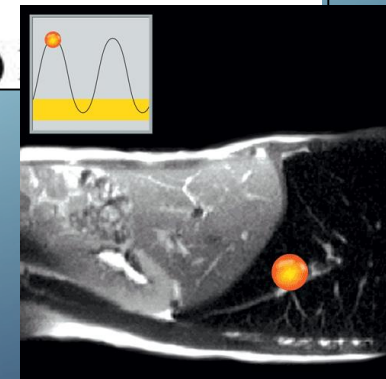
OD 3D K 4D RADIOTERAPII

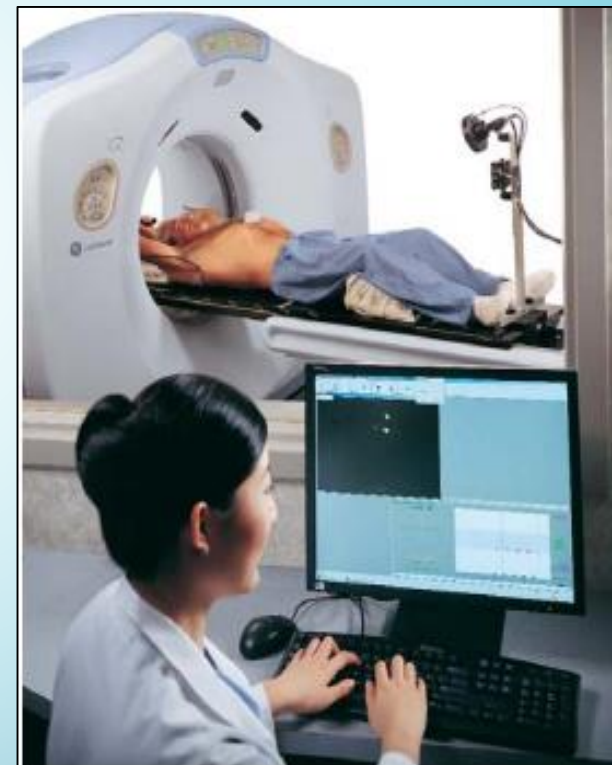
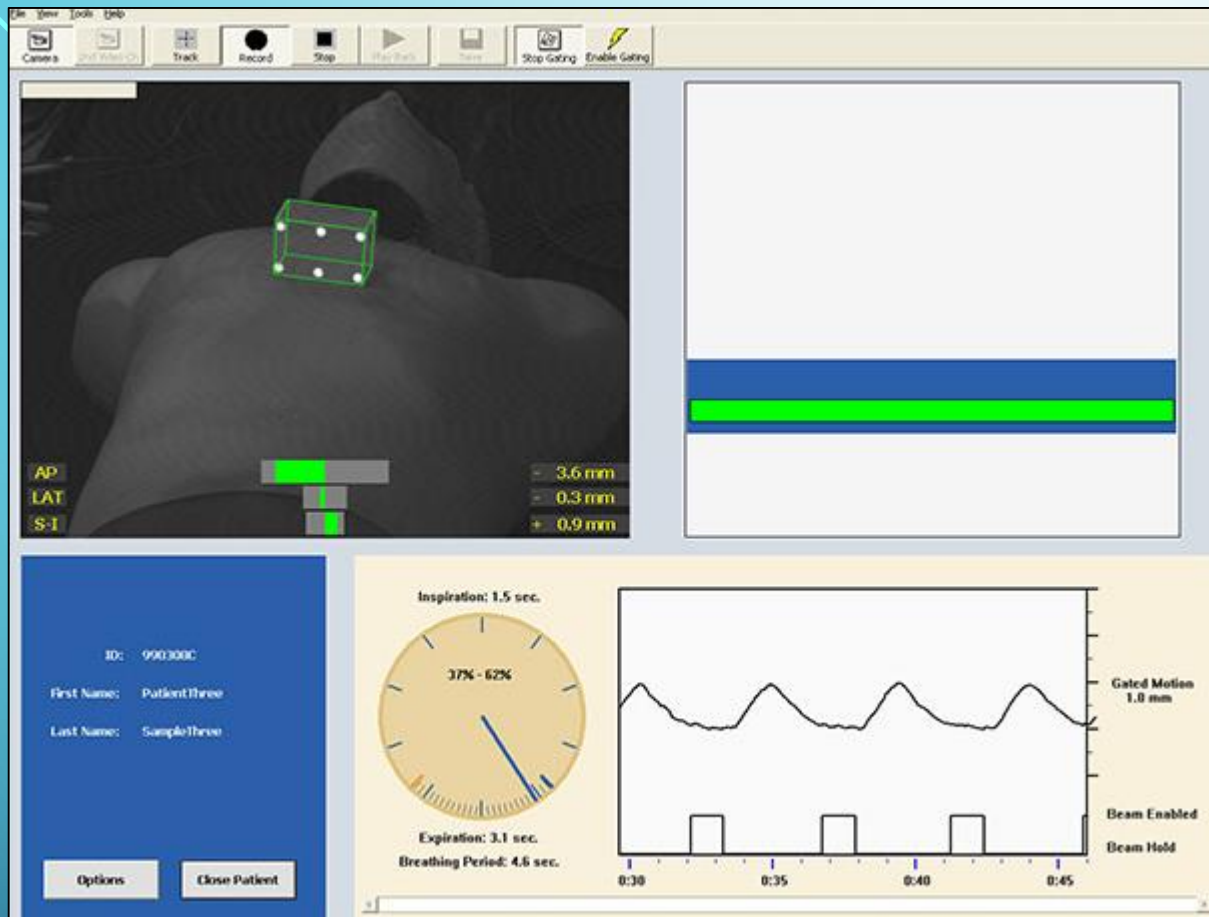

(B)

(C)

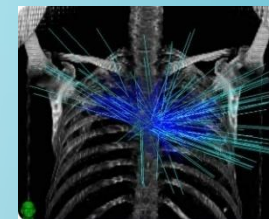
RPM, shown here with the GE LightSpeed™ RT CT Scanner.

4D RADIOTERAPIE – mapuje pohyb nádorů a orgánu v čase, ochrana zdravých tkání

Respiratory gating – paprsek je spuštěn pouze ve fázi maximálního nádechu, kdy je přesně definovaný objem ozařování

CYBERKNIFE – ROBOTICKÝ OZAŘOVAČ

- Stereotaktické radiochirurgické zařízení pro intrakraniální i extrakraniální RT
- Lineární urychlovač na otočném rameni, 10-30x přesnější než běžný LU
- Sledování pozice nádoru během ozáření

cyberknife.fno.cz

PROTONOVÁ TERAPIE

PROTONY MAJÍ VE TKÁNI ODLIŠNÉ CHOVÁNÍ VE SROVNÁNÍ S FOTONOVU TERAPIÍ

FIGURE 1

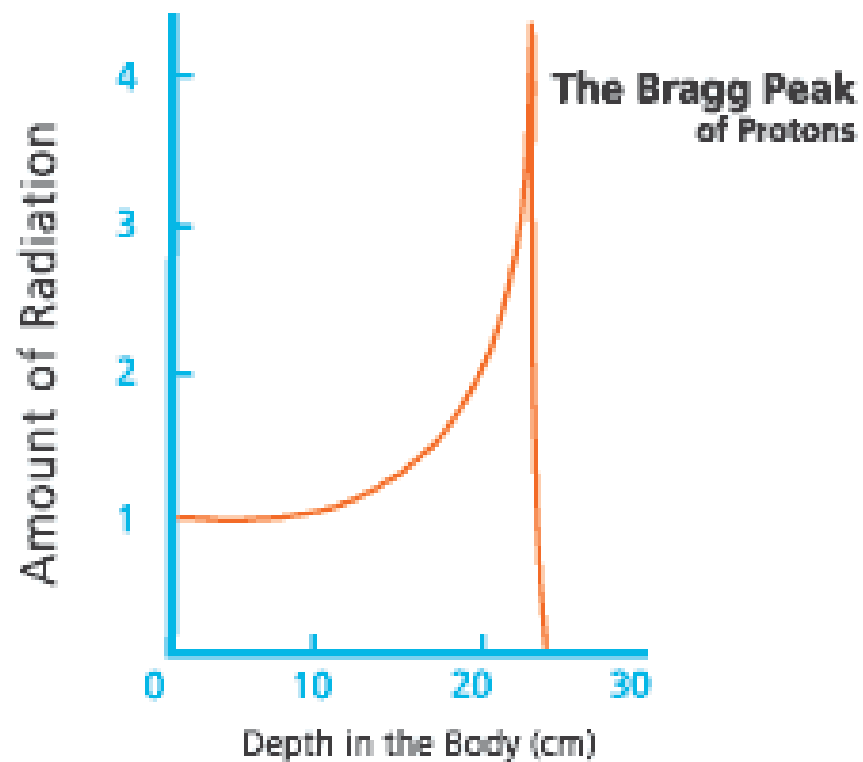
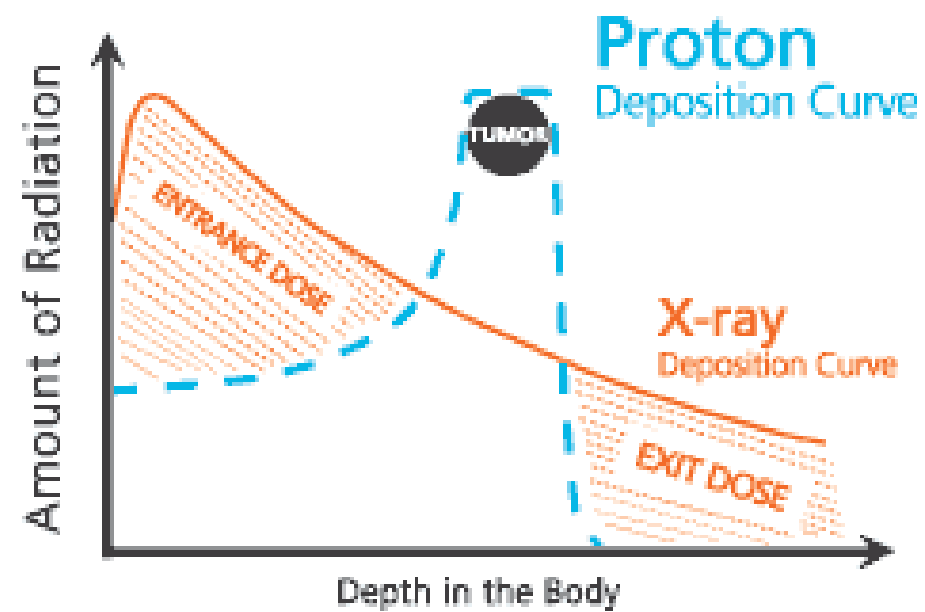
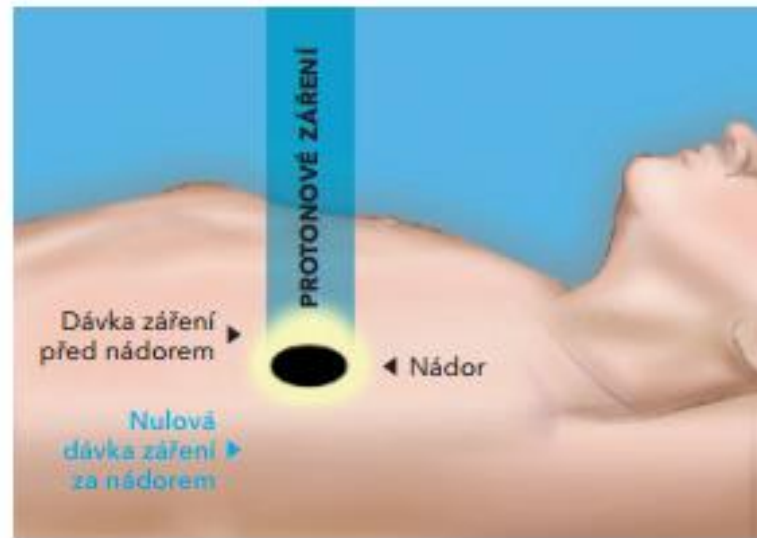

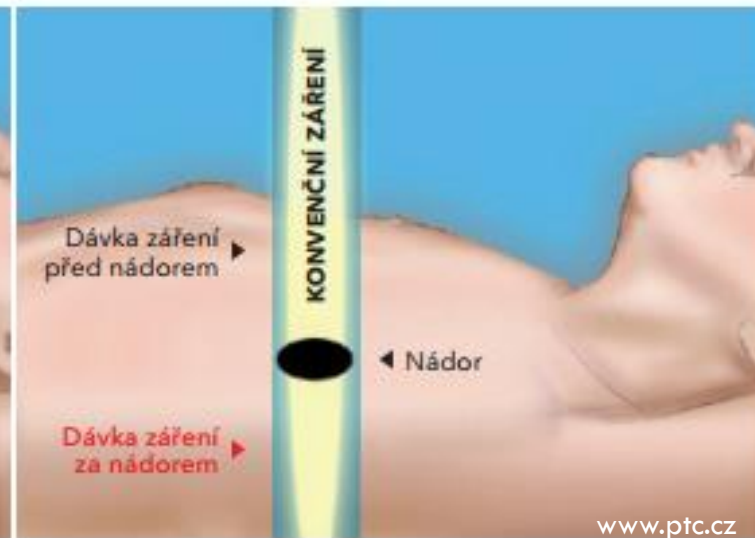
FIGURE 2

PROTONOVÁ LÉČBA (obrázek 1)

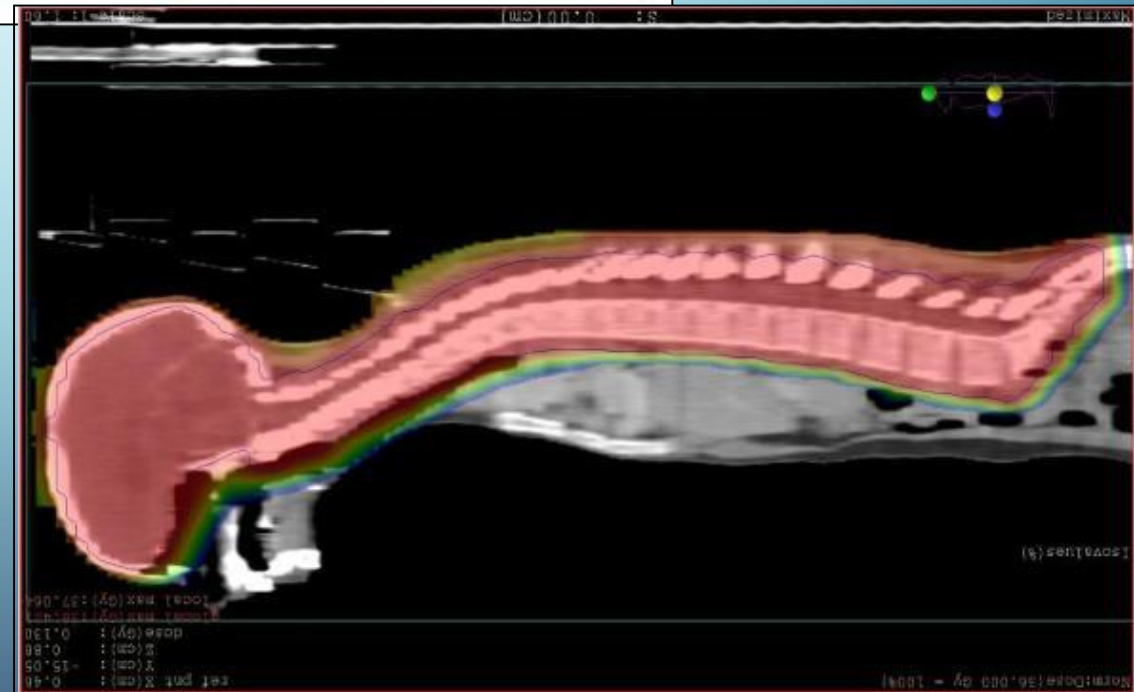
KONVENČNÍ RADIOTERAPIE (obrázek 2)

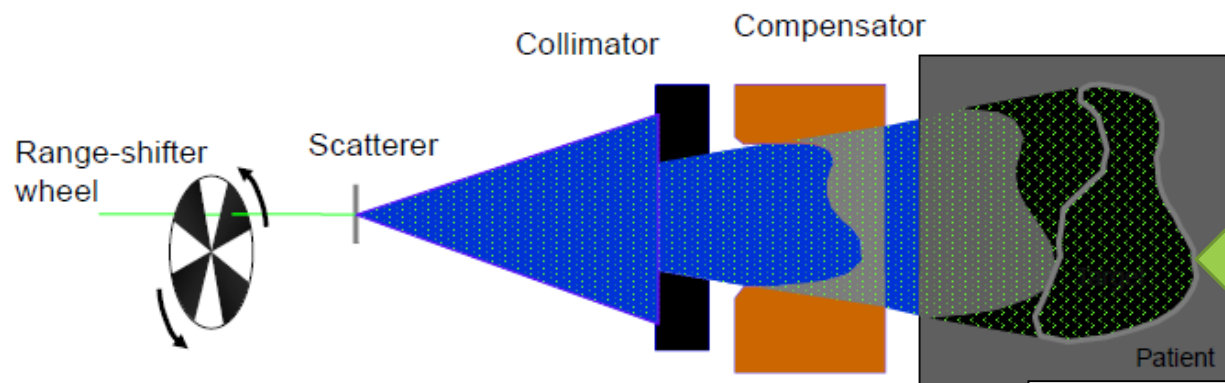
www.ptc.cz

Chordomy, chondrosarkomy
Oční nádory

Dětské tumory – nádory mozku,
sarkomy, velmi malé děti

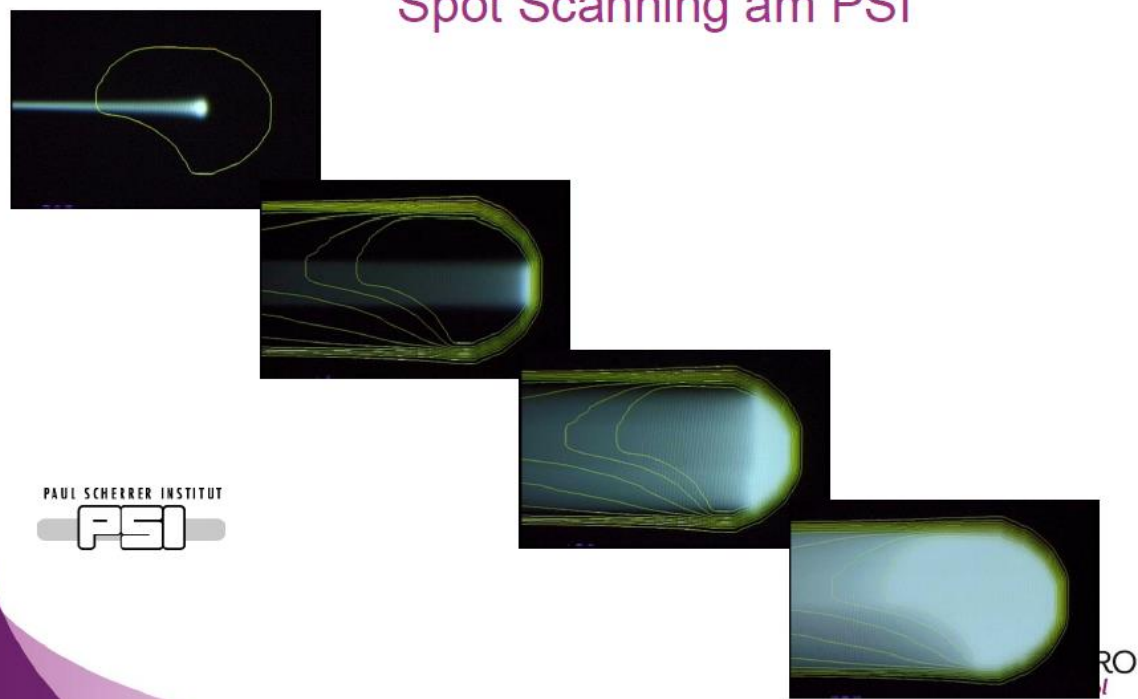
Passive Scattering

Nevýhody

Riziko neutronové kontaminace s rizikem vzniku sekundárních nádorů mimo ozařovaný objem
Nelze použít pro pohyblivé nádory (plíce)
Změna doletu částic při změně elektronové denzity tkáně (kov, vzduch, tekutinové kolekce)

Spot Scanning am PSI

Summary

1960

První lineární
urýchlovač

1970

Lité bloky

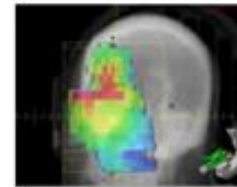
1980

1990

2000

IMRT

2010

IGRT

2014

Protonová RT

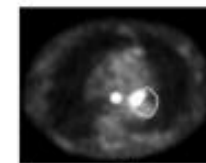
Obyčejný
kolimátor

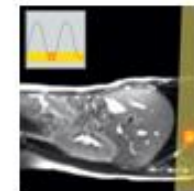
Počítačová tomografie
Počítačové plánování

Vícelistový kolimátor

PET

4D RT

NEŽÁDOUCÍ ÚČINKY RADIOTERAPIE

dle časového faktoru :

- Akutní reakce orgánů a tkání - vznik do 3 měsíců
- Pozdní změny (late effect)
- Velmi pozdní změny (very late effect)
  1. Genetické
  2. Indukce vzniku sekundárních zhoubných nádorů

dle lokalizace:

- Lokální reakce
- Systémová reakce

MOŽNOSTI OVLIVNĚNÍ NEŽÁDOUCÍCH ÚČINKŮ RADIOTERAPIE

- výše jednotlivé dávky, časový faktor
- velikost ozařovaného objemu
- zvolená technika radioterapie – vykrytí zdravých tkání
3D konformní radioterapie, IMRT
- frakcionace
- radiopotenciace – chemoterapie, imunoterapie, radioprotekce - ???
- celkový stav pacienta, režimová opatření

HODNOCENÍ NEŽÁDOUCÍCH ÚČINKŮ RADIOTERAPIE

- skórovací systémy pro jednotlivé tkáně a orgány (RTOG/EORTC, LENT/SOMA score)
- modelování rizika pravděpodobnosti komplikací zdravých tkání - využití DVH, matematické modely

AKUTNÍ REAKCE

- jsou **reverzibilní**
- vznikají během vlastního ozařování a do 1 měsíce po jeho ukončení
- odeznívají do 3 měsíců po RT
- lokální a celkové

POSTIRADIAČNÍ SYNDROM = choroba z ozáření

celková únava, slabost, nechutenství, bolesti hlavy, porucha spánku, nauzea, zvracení, hematologická toxicita

AKUTNÍ REAKCE

I. Na kůži (radiodermatitida)

1. stupeň – erytém
2. stupeň – vlhká deskvamace
3. stupeň – nekróza, vřed

II. Na kožních adnexech

– epilace, alopecie

III. V dutině ústní

1. stupeň – erytém, prosáknutí
2. stupeň – epitelolýza s fibrinovými povlaky
3. stupeň – nekróza, vřed

Mukositida, ztráta chuti, nedostatek slin

IV. Na tenkém střevě

edém, překrvení, porucha resorbce – průjem

V. Změny v krvi a krvetvorných orgánech

leukopenie, anemie, trombocytopenie

CHRONICKÉ REAKCE

- vznikají 3-18 měsíců po RT
- jsou **ireverzibilní** - tedy limitujícím faktorem pro aplikaci záření
- vznikají na základě jiných procesů než reakce akutní (vazivovatění tkáně - fibroza, atrofie, poškození cév)

Léčba symptomatická: pomazávání, vitaminozní krémy a potravinové prostředky (vit. E), vasodilatantia

POZDNÍ ZMĚNY

- **Kůže a podkoží** : atrofie, teleangiectasie, pigmentace, fibróza podkoží, chronický vřed
- **Sliznice** : xerostomie, obstrukce, atrofie, píštěle
- **Plíce** : fibróza, pleuritida
- **Uropoetický systém** : selhávání ledvin, sraštění moč. měchýře

NEŽÁDOUCÍ ÚČINKY RT U DĚTÍ

Akutní- ekvivalentní jako u dospělých, vyšší citlivost dětské tkáně

radiodermatitida, akutní poradiační syndrom po RT na oblast CNS,
edém mozku, změny krevního obrazu

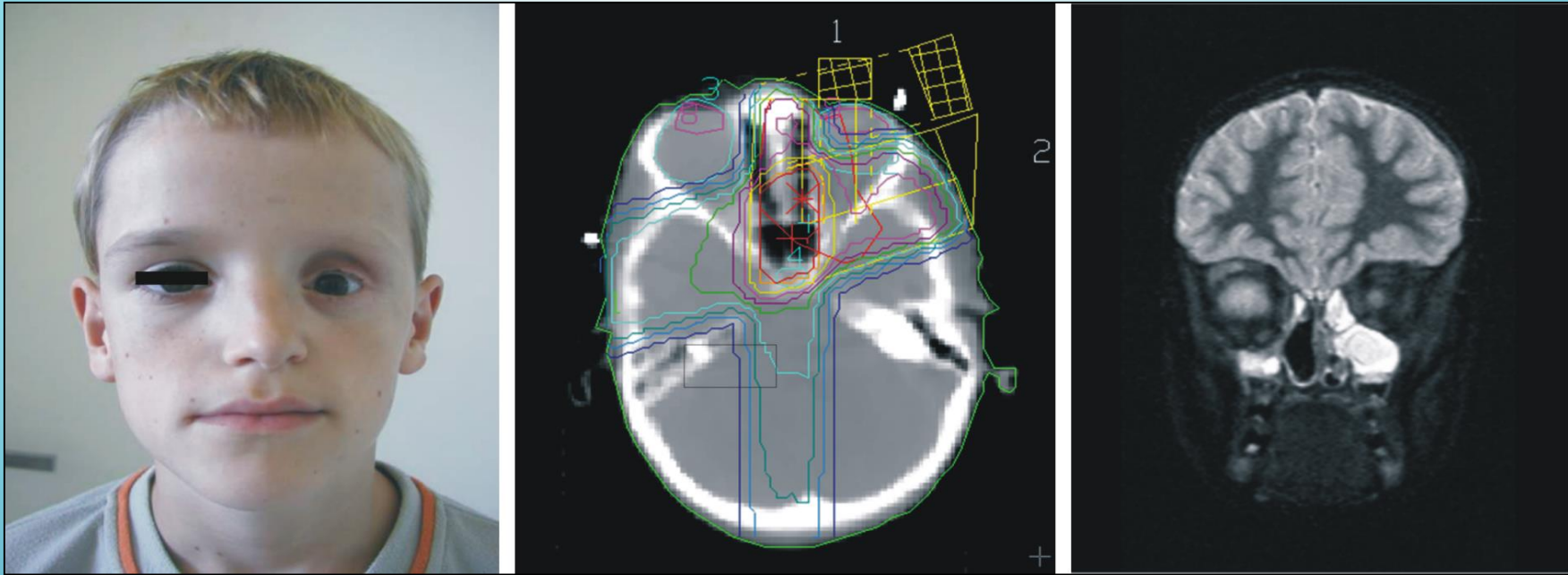
CHRONICKÉ NEŽÁDOUCÍ ÚČINKY U DĚTÍ

- u dětí velmi významné eliminovat riziko vzniku **pozdních nežádoucích účinků**
- RT na oblast **vyvíjející se rostoucí tkáně** – kosti, růstové chrupavky, svaly, chrup, mozková tkáň, endokrinní orgány, reprodukční orgány
- kontrola tolerančních dávek dle DVH

- ovlivnění dalšího vývoje dítěte
- **poruchy růstu** – ozáření hypofýzy, růstových chrupavek, asymetrické ozáření páteře
- **poruchy endokrinní-** ozáření hypofýzy, štítné žlázy, ovarií a varlat (předčasná či pozdní puberta, neplodnost)
- **neurokognitivní poruchy-** porucha učení a krátkodobé paměti, snížení IQ, porucha koncentrace, zařazení do kolektivu
- **!sekundární malignity!** – **vývoj 10-25 let po léčbě-** leukemie, sarkomy měkkých tkání, kožní tumory, ca mammy, tu štítné žlázy a CNS

ORGÁN	DÁVKA	CHRONICKÉ ZMĚNY PO OZÁŘENÍ
mozek věk do 2 let věk nad 3 roky	45 Gy 55 Gy	poruchy kognitivních funkcí a intelektu, encefalopatie, epilepsie
mícha	35-40 Gy	myelopatie, Lhermitteův syndrom
páteř – obratle	20-25 Gy	skolióza, porucha růstu
růstová chrupavka	15-25 Gy	zástava růstu, deformity
oční čočka	10-15 Gy	katarakta
sítnice	50 Gy	poruchy zraku
oční nerv	50 Gy	poruchy zraku
střední ucho	50 Gy	otitis media, poruchy sluchu
vnitřní ucho	60 Gy	Ménièreova choroba, poruchy sluchu
štítná žláza	25 Gy	porucha hormonální sekrece, thyreopatie
hypofýza	40-50 Gy	porucha hormonální sekrece, hypofunkce
chrup	10-15 Gy	porucha vývoje, atrofie
vlasové váčky	55 Gy	trvalá ztráta vlasů, alopecie
sval	30 Gy	atrofie
věňčité cévy srdce	30-40 Gy	ischémie myokardu
kostní dřeň – celá	2,5 Gy	aplazie
vaječníky	3-6 Gy, do 20 Gy	trvalá sterilita vyřazení hormonální sekrece
varlata	5 Gy, >5 Gy	trvalá sterilita, vyřazení hormonální sekrece

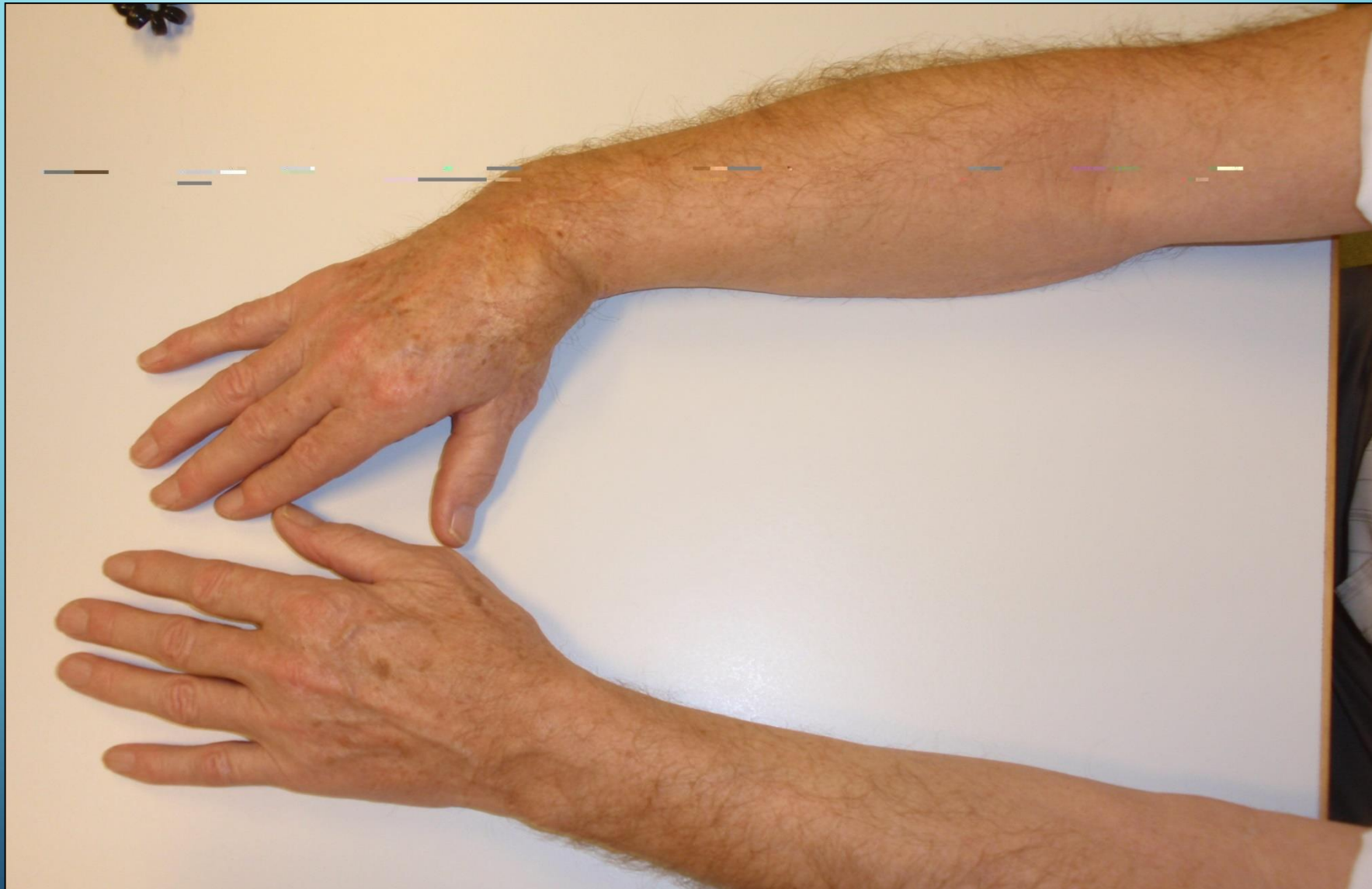

RT na oblast paranasálních dutin 45 Gy

**Pozdní následky- porucha růstu z deficitu růstového hormonu,
porucha růstu obličejového skeletu**

RT hemangiomu dx zápěstí v 1 roce života- deformace, zkrácení

PACHYPLEURITIS CALCAREA PO RT

